

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Sam Hýř

Máchové studie Jakuba Arbesa

Studies on Karel Hynek Mácha by Jakub Arbes

Praha 2023

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Luboš Merhaut CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. 12. 2023

Podpis:

Poděkování:

Rád bych vyjádřil svůj vděk doc. PaedDr. Luboši Merhautovi CSc. za jeho pomoc s výběrem práce a nezměrnou trpělivost.

Abstrakt:

Práce pojednává o literárněhistorických a literárněkritických textech Jakuba Arbesa, které se zabývají osobností a dílem Karla Hynka Máchy. V úvodu nastiňuje teoretická východiska, na jejichž základě Arbes literární díla hodnotil, popisuje jeho vztah k literární kritice a literární historii a stručně představuje jeho nejvýznamnější práce na těchto polích. Poté se zaměřuje na Arbesovy články věnované Karlu Hynku Máchovi. Stěžejním tématem je význam Arbesových máchovských studií v dobové literární kritice a literární historii a Arbesův přínos pro zachování Máchova odkazu. Poslední část práce porovnává Arbesovy texty s dnešním poznáním.

Klíčová slova:

Jakub Arbes, literární historie, literární kritika 19. století, Karel Hynek Mácha, romantismus, byronismus

Abstract:

This thesis discusses the literary-historical and literary-critical texts of Jakub Arbes, which deal with the personality and work of Karel Hynek Mácha. The introduction outlines the theoretical basis on which Arbes evaluated literary works, describes his relationship to literary criticism and literary history, and briefly presents his most important works in this field. It then focuses on Arbes' articles dedicated to Karel Hynek Mácha. The central theme is the importance of Arbes' studies on Mácha in contemporary literary criticism and literary history and Arbes's contribution to the preservation of Mácha's legacy. The last part of the work compares Arbes's texts with today's knowledge.

Key words:

Jakub Arbes, literary history, literary criticism of the 19th century, Karel Hynek Mácha, May, romanticism, Byronism

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Jakub Arbes a Karel Hynek Mácha.....	8
3. Literární kritika a literární historie 19. století.....	11
3. 1. Literárněhistorické statě a kritické reakce na Máchovo dílo od počátku jeho publikační činnosti do konce Arbesova života.....	12
4. Žánrové vymezení Arbesových textů o Máchovi	17
5. Arbesův postoj k literární kritice.....	19
5. 1. Kritéria hodnocení a Arbesův ideál soudobého autora	21
6. Literárněhistorický a literárněkritický odkaz Jakuba Arbesa	23
7. Arbesovy máchovské studie.....	26
7. 2. <i>Máchův Máj</i>	31
7. 3. <i>Karel Hynek Mácha: Studie povahopisná</i>	34
7. 3. 1. Rozdíly v Sabinově a Arbesově povahopisu	38
8. Arbesovy máchovské studie v kontextu dnešního poznání.....	40
8. 1. Metodologie Arbesovy práce	42
8. 2. Badatelské omyly Arbesových textech a obecná úskalí máchovského zkoumání	45
8. 3. Účel a smysl <i>Máje</i>	47
8. 4. Pojem romantismu a realismu v Arbesových textech.....	48
8. 5. Byronismus a původnost Máchovy poetiky	49
8. 6. Otázka Máchovy charakteristiky ‚rozervance‘:	51
8. 7. Obraz Arbesova Máchy.....	53
8. 8. Máchův šifrovaný deník	54
8. 9. Arbesův vliv na kult Máchy	56
9. Závěr	57
10. Zdroje.....	58

1. Úvod

Tématem následujících kapitol jsou literárněkritické a literárněhistorické texty z pera Jakuba Arbesa, které pojednávají o osobě a díle Karla Hynka Máchy. Publikace prvních textů, v nichž se Arbes Máchou zabývá, tedy stati *Náš duch vznáší se nad vodami* a článku *Poslední okamžiky Máchovy*, spadá do roku 1877. Pozornost věnujeme zejména statím, které byly Arbesem publikovány a mohly tak vstupovat do literárněkritické či literárněhistorické diskuze, nebo jím byly připravovány pro vydání *Literarií*.

Arbesova teoretická východiska, kritický záměr i obranný postoj, který v těchto textech zaujímá, rozklíčujeme na základě jeho polemik o literární kritice a historii, v nichž si Arbes hledal své místo jako kritik i jako spisovatel. Zasadíme jeho máchovské studie do soudobého diskurzu, porovnáme Arbesovu *Studii povahopisnou s Úvodem povahopisným* Karla Sabiny, ze kterého Arbes přejímá určitá východiska, a pokusíme se Arbesovy poznatky reflektovat na základě současného stavu poznání. Charakterizujeme obraz Máchy, který se pokoušel předat svým čtenářům. V závěru zhodnotíme vliv Arbesovy práce na vzkvět Máchova kultu a jeho celkový přínos pro českou máchologii.

Stěžejními texty pro naše zkoumání jsou Arbesova *Studie povahopisná* z roku 1886, zkoumající Máchův charakter způsobu jeho tvorby, a časopisecky vydaná stať *Máchův Máj*, na jejíž důležitost upozornil například Zdeněk Vyhlídal.

2. Jakub Arbes a Karel Hynek Mácha

Dílo a osobnost Karla Hynka Máchy Arbese zaujaly už jako studenta. Jeho nejstarším dochovaným textem zabývajícím se Máchou je juvenilní „Feuilleton“, datovaný k dubnu roku 1865; Arbes v něm popisuje, jak se mu ve snu vyjevili Jan Slavomír Tomíček a Josef Krasoslav Chmelenský, kteří se jako hadi plazili po těle mrtvého autora *Máje*, k jehož rtům byl v podobě pijavice přisátý Josef Kajetán Tyl. Tato alegorická obrana Máchy proti jeho kritikům však nebyla ve své době zveřejněna.¹

Souhrn Arbesových publikací věnujících se Máchovi a jeho odkazu je rozsáhlý a čítá zejména obranně zaměřené články a studie, v Arbesově pozůstalosti nalézáme i množství nepublikovaných či zlomkovitých textů tohoto typu. Co se týče objemu vydaných textů a míry rehabilitačního úsilí, Arbes se Máchovi vedle Jana Nerudy věnoval nejvíce, nejednou měl v úmyslu o Máchovi sepsat rozsáhlejší biografii, do níž by soustředil veškeré poznatky o jeho životě, charakteru i umělecké činnosti, jak dokládá například v úvodu článku *Ku charakteristice K. H. Máchy* z roku 1896. Tam zároveň zmiňuje i hořkost svého neúspěchu v dosažení tohoto cíle: „*Nám, kteří jsme se chtěli o podobnou biografii alespoň pokusiti, nebude to za nynějších poměrů literárních bezpochyby již možno.*“² Jediným knižním vydáním Arbesových máchovských prací, nepočítáme-li posmrtné publikace, byla *Studie povahopisná*, zbytek jeho badatelského snažení najdeme v jednotlivých úže zaměřených časopiseckých článcích, z nichž byly mnohé vydávány na pokračování.

Kromě teoretické práce Arbes překládal Máchovy německy psané texty a schraňoval jeho rukopisnou pozůstalost, ve které objevil závěrečné čtyřverší *Mnicha* a kterou použil jako základ pro své úvahy o způsobu Máchovy tvorby a jeho duševním světě.³ Dále vyhledával Máchovy pamětníky, což dalo vzniknout například stati *Ze života českého básníka*, popisující vzpomínky Máchova současníka na básníkovu mládí. Soustavně se pokoušel o zachycení podrobností Máchova života a povahy pro další badatele i veřejnost, vykládal jeho dílo a opakovaně volal po jeho spravedlivém hodnocení. Motiv pokusu o rehabilitaci kriticky zneuznávaného autora u Arbese rozhodně není ojedinělý a je možné jej spojit s osobní rovinou Arbesova života – není náhodou, že jej případ Máchy, předčasně zemřelého autora dobovými recenzenty nepochopených děl, přitahoval takovou silou.

¹ Vyhlídal, Z.: Jakub Arbes jako literární vědec, in Českolipsko literární, Česká Lípa, Státní okresní archiv Česká Lípa 2002, s. 58.

² Arbes, J.: *Ku charakteristice K. H. Máchy* in *Rozhledy* : revue umělecká, politická a sociální 8, 1898, č. 1, s. 7.

³ Voborník, J: *Karel Hynek Mácha*, Praha: J. Otto, 1907, s. 67.

„Geniální básník český“⁴, jak jej označil v hesle pro *Ottův slovník naučný*, zároveň inspiroval Arbesovu beletristickou tvorbu; jako každý autor vycházel Arbes, co se motivů a stylu týče, i ze své kulturní skutečnosti, jíž byl Máchův odkaz součástí. Vliv máchovské poetiky je nejvýraznější v Arbesových raných pracích: „[P]očal tvořit jako průměrný eklektický epigon, u něhož sice nejsilněji se projevovaly náznaky romantismu máchovského, vedle něho však i erotika kollárovská, ohlasy ohlasů lidových písní...“⁵ Na ohlédnutí za Máchou narážíme ve formě intertextových odkazů například u jeho díla *Zborcené harfy tón* z roku 1903, pojmenovaném po jednom z nejznámějších Máchových oxymoronů, nebo u romaneta *Poslední dnové lidstva*, které je ovlivněno Arbesovou osobní zkušeností s Máchovým šifrovaným deníkem (u pasáží líčících čtení spisu hraběte Buquoye).⁶ Šalda si všímá přejatých motivů u Arbesova zaujetí popisem dezolátní povltavské čtvrti v *Márince*: „(...) byla něčím i pro zrod [Arbesových] společenských maleb lidí všedních a ubohých, pastorků a vyděděnců společenských...“⁷ Míra a podoba vlivu poetiky jiných autorů je zároveň pro Arbesa jako literárního kritika jedním ze zásadních kritérií hodnocení. Na originalitu stylu i námětů kladl důraz – tato kritéria aplikoval i na svou vlastní tvorbu, jak dokládá vznik romaneta coby literárního žánru.

V dalších kapitolách se nutně pozastavíme i nad otázkou, jakým způsobem se Arbesův niterný vztah k Máchovi odrazil v jeho kritických a literárněhistorických pracích a zda nebyla objektivita jeho úsudku při hodnocení Máchových děl zastíněna obrannými tendencemi. V Arbesově nezveřejněné odpovědi na příspěvek Josefa Ladislava Turnovského (který v *Zábavných listech* zkritizoval teze Arbesova článku *O významu Máchova „Máje“ v literatuře české*)⁸ Arbes napsal: „... nechtěl jsem velebit památku nikoho. Nemámť na Máchovi (...) a na jiných spisovatelích, jako např. na Tylovi (...) žádného jiného zájmu kromě literárně historického.“⁹ Bránil se zde nařčení, že v zájmu vyzdvižení Máchova jména zneuctívá jiné české velikány. Hájil se tehdy prohlášením, že neměl v úmyslu žádného z kritiků ponižovat, pouze jejich výroky coby součást literární historie „podrobil kritice vlastní“¹⁰, a že za negativní světlo, v jakém jsou s odstupem času vnímány jejich recenze *Máje*, jsou zodpovědní daní kritici sami. Aspiraci k objektivitě v literární kritice pokládal za předpoklad spravedlivého hodnocení; defenzivní charakter předchozí citace ovšem ukazuje, že byla Arbesova vlastní nestrannost zpochybňována i některými jeho současníky.

⁴ Arbes, J.: Máchá, Karel Hynek, in *Ottův slovník naučný* : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Lih–Media, Praha, J. Otto 1900, s. 621.

⁵ Krejčí, K.: *Jakub Arbes : život a dílo*, Praha, Lukásík 1946, s. 77.

⁶ Krejčí, K.: *Jakub Arbes : život a dílo*, Praha, Lukásík 1946, s. 317.

⁷ Šalda, F. X.: Hořčičné semeno Máchovo, in *Šaldův zápisník* 8, 1935–1936, č. 1, s. 159.

⁸ Polák, K.: a Janský, K.: *Poznámky*, in *Karel Hynek Máchá : studie literární a povahopisná*, Praha, Melantrich 1941, s. 444.

⁹ Arbes, J.: *Panu L. J. Turnovskému*, in *Karel Hynek Máchá : studie literární a povahopisná*, ed K. Polák a K. Janský, Praha, Melantrich 1941, s. 25.

¹⁰ Tamtéž.

Zejména k jeho starším literárněvědným a literárněkritickým pracím tedy budeme přistupovat s ostražitostí.

3. Literární kritika a literární historie 19. století

Před samotným výkladem Arbesových máchovských studií je třeba se krátce pozastavit nad stavem literární kritiky a literární historie v dobách, kdy vznikaly první ohlasy na Máchovy publikace a kdy na tato pole Arbes vstupoval. Literární kritika na počátku 19. století stále ještě vymezovala své metody, na vkus čtenářstva působila zejména ze stránek nově vznikajících časopisů a její stanoviska byla ovlivněna i literární kulturou habsburské monarchie a cenzurními poměry. Zároveň od doby národního obrození přetrvával požadavek na literaturu společensky funkční, která by svá témata a inspiraci čerpala z českého prostředí a která by pozvedala kulturní úroveň národa. Podoba literární historie byla po dobu první poloviny 19. století určována zejména prací Josefa Dobrovského, Josefa Jungmanna a učenců v jejich okruhu; její metody byly označovány za filologické.¹¹

Václav Černý uvádí, že v této době literární kritika obrátila svou pozornost zejména na historickou skutečnost daného díla a jeho dějinnou podmíněnost, v jejichž kontextu vysvětlovala i genezi a podobu textu.¹² Ve vyslovení soudu o jeho umělecké hodnotě ovšem často chyběla ustálená kritéria posuzování, přestože se zejména „*umění (...) v této době hemžilo soudy, polemikami a spory o hodnoty*“.¹³ Černý dále poukazuje na to, že je už od dob národního obrození v českém prostředí běžná „*unie literárního historika a literárního kritika v jedné a téže osobnosti*“.¹⁴

Směrodatná byla i vydání *Slovo o kritice* z roku 1837 Josefa Jaroslava Chmelenského a *Kapitola o kritice* Karla Havlíčka, vydaná o devět let později. Kulturní prostředí silně ovlivnil i přelomový rok 1848.

Problémem literární historie i v době 60. a 70. let, vycházející zejména z práce Josefa Jirečka, byl „nedostatek pochopení pro písemnictví nové“.¹⁵ Po změně kritické praxe nevolal jen Arbes – například v roce 1880 František Chalupa, pozdější spoluzakladatel časopisu *Ruch*, upozorňoval na nesoustavnost, která v ní do té doby panovala. Zmínil i potřebu založení periodika zaměřeného přímo na publikaci literárních kritik.

Podobu literární kritiky pomohl Jakub Arbes utvářet po svém nástupu do čela literárního odboru Umělecké besedy. Jeho osobitý postoj k literární kritice byl nově, bojovně naladěné generaci literátů blízký.

¹¹ Weingart, M.: *Problémy a metody české literární historie : úvahy a podněty*, Bratislava (Turčiansky Svätý Martin), Filozof. fak. univ. Komenského 1922, s. 11.

¹² Černý, V.: *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*, Brno, Blok 1968, s. 15.

¹³ Tamtéž, s. 24.

¹⁴ Tamtéž, s. 69.

¹⁵ Weingart, M.: *Problémy a metody české literární historie : úvahy a podněty*, Bratislava (Turčiansky Svätý Martin), Filozof. fak. univ. Komenského 1922, s. 10.

Živým tématem byl v té době i poměr literární historie a národa. Jiří Polívka v předmluvě ke svým Drobným příspěvkům literárně historickým píše: „[V]lastní úkol literární historie spatřuj[í] ve vylíčení duševního života národa, ve vyšetření myšlenek, jež proudily, hýbaly národem, a ve vyšetření vzniku, původu, pramenů těchto myšlenek a ovšem též ve vylíčení literárního vkusu.“¹⁶

Záslužnou činnost v oboru literární historie učinil Tomáš Garrigue Masaryk. „[I]deově je organizování studia o době probuzenské zásluhou Masarykovou, jenž pochopení této epochy položil jako nutný předpoklad pro porozumění české přítomnosti (Česká otázka 1895).“¹⁷ V 90. letech ke studiu literatury národního obrození vyzývali i Hubert Gordon Schauer a Jan Jakubec. Vzájemného vztahu národa a literatury se Schauer dotkl v prvním čísle Času svým článkem Naše dvě otázky. Ke konci tohoto století už byly mnohem silněji uplatňovány pozitivistické metody. Výraznými autoritami konce 19. století byli v oboru literární historie Milošem Weingartem označeni Jan Máchal, Jaroslav Vlček a Jan Jakubec.¹⁸

3. 1. Literárněhistorické statě a kritické reakce na Máchovo dílo od počátku jeho publikační činnosti do konce Arbesova života

Kritických reakcí, a později i literárněvědných článků a publikací zabývajících se Máchovým dílem, zejména *Májem*, bylo od zveřejnění Máchova *Svatého Ivana* až do současnosti vydáno nepřeberně. Součástí recepce byly kromě samotných kritik a studií i články, které se nevěnují přímo Máchovu literárnímu odkazu, ale okolnostem vlivu jeho prací na literární kulturu a přidruženým tématům, například byronismu či konceptu rozervanectví.¹⁹ Na omezeném prostoru této dílčí části práce tedy zmiňujeme pouze významnější texty, se kterými mohl Arbes jako badatel a literární kritik přicházet do styku.

Prvními recenzemi Máchových prací, které v sobě nesly hodnotící soud, byly posudky o *Máji od Josefa Kajetána Tyla* a Jana Slavomíra Tomíčka.²⁰ Vyšly ještě za Máchova života a nebyly pozitivní: Tyl sice Máchu označoval jako básníka a neupíral mu básnické nadání, jeho dílo ovšem považoval za nečeské.²¹ Reakce Josefa Krasoslava Chmelenského v *Časopise českého muzea* už se Mácha

¹⁶ Polívka, J.: Drobné příspěvky literárně historické. Praha: Jiří Polívka, 1891, s. 3.

¹⁷ Weingart, M.: Problémy a metody české literární historie : úvahy a podněty, Bratislava (Turčiansky Svätý Martin), Filozof. fak. univ. Komenského 1922, s. 10.

¹⁸ Weingart, M.: Problémy a metody české literární historie : úvahy a podněty, Bratislava (Turčiansky Svätý Martin), Filozof. fak. univ. Komenského 1922, s. 6.

¹⁹ Vašák, P.: Prostor Máchova díla, Praha, Československý spisovatel 1986, s. 16.

²⁰ Tamtéž, s. 19.

²¹ Tamtéž, s. 15.

nedožil.²² Chmelenský také uznával Máchův talent, myšlenkovému obsahu *Máje* ovšem neporozuměl.

Za příkrým odsouzením v prvotní kritické recepci *Máje* stálo zejména přesvědčení těchto kritiků o Máchově podlehnutí vlivům cizích básnických směrů, které se neshodovaly s dobovým ideálem vlastenecky laděného díla.²³ Zejména existencialisticky zabarvené reflexe hlavního hrdiny čekajícího na popravu byly v rozporu s požadavky na optimismus a jistotu ve vlast, Máchovi byl vytknut i hegelianismus a vnášení nežádoucích motivů do národní literatury.

Slovenská literární kritika ještě téhož roku *Máj* přijala o něco vřeleji, zprávu o tomto díle na slovenském území otiskl jako první Karol Kuzmány, který odsuzoval nepříznivé posudky díla z českých *Květů* a později vyjadřoval lítost nad tím, že se díla nestihl před básníkovou předčasnou smrtí veřejně zastat. Důvodem k tamějšímu pozitivnějšímu přijetí *Máje* je podle Cyrila Krause odlišné literární podnebí, které bylo na otevřenější vůči novým literárním směrům včetně romantismu a slovenská literární kritika nekladla tak silné nároky na vlastenecký ráz děl.²⁴

Roku 1839 vyšel kratičký *Máchův životopis* v publikaci Josefa Václava Justina Michla, který z Máchovy tvorby vyzdvihl jen jeho zálibu v krajině a jejím popisu: „*Ve všech jeho básnických prácech jeví se tato přírody milovnosť a snaha, všude, kde jen lze, úkazy v přírodě a krajiny malovati; pročez lidé, jenž rovným nadchnutím přírody nemilují, (...) na jeho prácech zvláštního zalíbení nenacházejí.*“²⁵ Ve stínu Máchova záznamu o zamýšleném významu *Máje*, který později citují Sabina, Arbes a další, je tato poznámka zajímavá. Další aspekty Máchových děl však Michl nerozvádí.

Následujícího roku se o zachování Máchovy památky zasadil právě Karel Sabina v německy vydávané revui *Ost und West*.²⁶ Recenzí Máchova díla vyšlo v tomto německém periodiku více, *Máj* v nich byl hodnocen veskrze pozitivně – podle Krčmy časopis „*Ost und West připravoval půdu k pochopení českého básníka.*“²⁷

Na nedostatek pozornosti, kterou literární věda Máchovi věnovala v prvních padesáti letech po jeho smrti, později upozorňoval Arbes v předmluvě ke *Studii povahopisné*. Zmiňoval Tylův článek z roku 1841, v němž Tyl o Máchovi psal o

²² Vašák P.: Autor, text a společnost, Praha, Academia 1986, s. 133.

²³ Pohorský, M.: Český romantismus v evropském kontextu, in *Česká literatura* 26, 1978, č. 1, s. 6.

²⁴ Kraus, C.: Kraus, Cyril: K. H. Mácha v kontexte slovenskej literatúry v 30. a 40. rokoch 19. storočia, in *Česká literatura* 35, 1987, č. 2, s. 121.

²⁵ Michl, J. V. J.: Máchův životopis v Ouplném literaturním létopise, ed. K. Janský, in Karel Hynek Mácha ve vzpomínkách současníků, Praha, Svobodné slovo-Melantrich 1959, s. 11.

²⁶ Teige, K.: Revoluční romantik K. H. Mácha in Ani labuť ani Lúna : sborník ke stému výročí smrti Karla Hynka Máchy, Praha, Otto Jirsák 1936, s. 20.

²⁷ Krčma, F.: Starší německé studie o K. H. Máchovi, in *Listy filologické* 59, 1932, č. 6, s. 407.

poznání pozitivněji. Tyl se k Máchově díle vyjadřoval opakovaně; ve *Vlastimilu* byla o dva roky dříve publikována i jeho novela *Rozervanec*.

Na problematiku hodnocení básnických děl podle vlasteneckých kritérií narazil v německy vydávaném časopise *Augsburger Allgemeine Zeitung* Jan Ohéal. *Máj* se dočkal v roce 1844 prvního německého překladu a jeho vydání v tomto jazyce byla doplněna úvodem Theodora z Grünwaldu; další překlad Máchových děl do němčiny z roku 1962 byl uvozen textem Alfreda Waldau.

První obsáhlejší publikací souhrnně se věnující osobnosti a dílu Karla Hynka Máchy byl *Úvod povahopisný* z pera Karla Sabiny, který se mohl s Máchou osobně poznat už během studií na gymnáziu či na přednáškách filozofie. Sabinova práce byla „pro prvých dvacet let nerozlučně spojena s osudy Máchovy poesie.“²⁸ *Úvod povahopisný* vyšel v roce 1945, tedy devět let po Máchově smrti, v prvním díle *Spisů Karla Hynka Máchy*, jejichž iniciátorem byl taktéž Sabina. Vydání se ovšem z finančních důvodů podařilo jen u prvního svazku z plánované několikadílné série. Tato studie byla znovu (tentokrát ovšem ve zkrácené verzi a s četnými úpravami) otisknuta v Máchových spisech, a to v roce 1862 v tisku nakladatele Kobry. Zabývá se ponejvíce popisem Máchova života a aspektů jeho vzhledu i osobnosti, které byl Sabina jako Máchův současník schopen popsat na základě vlastní paměti. Sabina taktéž velmi dobře odhadl důležitost Máchova díla pro další vývoj české literatury – důkazem Sabinova zájmu o tuto oblast může být jeho publikace *Dějepis literatury československé staré a střední doby* z roku 1866.

Roku 1854 vyšla v časopise *Pražské noviny* studie *Karel Hynek Mácha*, v níž František Bronislav Kořínek podrobněji líčí Máchův vstup do českého kulturního prostředí. Příchod romantismu Kořínek považoval za nevyhnutelný vývoj, který měl posléze pozvednout úroveň české literatury. Uvádí i Máchova životopisná data, přestože na jeho vnějším životě nevidí nic příliš poutavého a odmítá i jeho označení za výstředníka či rozervance: „[b]ásnickost nenalézá se na básníku, leč v básníku samém.“²⁹ Máchovo tíhnutí k romantismu umocněné četbou Byrona a Novalise dle Kořínkova zcela zastínilo i působení národní poezie na Máchovo dílo.³⁰ Za výrazný rys Máchova snažení pokládá výraznost kontrastů v jeho díle, kterou pozoruje i v jeho *Máji*, samotné dílo popisuje jako protkané romantickými idejemi a s nimi spojenou přílišnou subjektivitou: „Básník nemá na zřeteli nikoho, jenom sebe.“³¹ Vilém podle něj není „nic jiného nežli básník sám – v lidstvu jako loupežník, „příšera!“³² U básně kritizoval osnovu, formu i obsah, ale jádro jeho odsudku bylo založeno na Máchově údajnému odklonění se od

²⁸ Thon, J.: Karel Sabina o Máchovi, in Lumír : časopis zábavný a poučný 39, 1910-1911, č. 4., str. 179.

²⁹ Kořínek, F. B.: Karel Hynek Mácha, in Literární pouť Karla Hynka Máchy: ohlas Máchova díla v letech 1836-1858, ed. P. Vašák a R. Havel, Praha, Academia 2004, s. 290.

³⁰ Tamtéž, 292.

³¹ Tamtéž, 295.

³² Tamtéž.

vlasteneckých tendencí v umění. „*Co nám podal v Máji, bylo mrtvé, protože nenárodní.*“³³

Vedle tohoto výroku stojí za zmínku i zmínka Máchova jména v hesle „Čechy“ v Riegrově *Slovníku naučném*, taktéž zdůrazňující Byronův vliv na Máchu, který je „*obdařen řídkým vzletem obraznosti*“³⁴. Máchovo samostatné heslo z dílu *Slovníku naučného*, vydaného o čtyři roky později, už je k jeho památce uctivější, stále ovšem nese konzervativní tón.

Pavel Vašák dělí reakční období na Máchovo dílo vydáním almanachu *Máj*, ve kterém se k Máchovu jménu přihlásili Vítězslav Hálek, Jan Neruda a další spisovatelé spojení se skupinou májovců.³⁵ Součástí tohoto vydání byla i Sabinova *Upomínka na K. H. Máchu*. Ta je výrazněji beletrizovaná než *Úvod povahopisný*, její úvodní část obsahuje i dialog mezi Máchou a Sabinou za použití přímé řeči.

Máchova památka byla v té době hojně připomínána i na stránkách periodik, například Josef Barák v *Obrazech života* zdůrazňoval, že byl Mácha v době vydání *Máje* stále ještě mladíkem a odsudek tohoto díla byl příliš příkrý.³⁶ K recepci *Máje* se Barák vrací i ve vydání *Přednášek Josefa Baráka*, ve kterých vyvrací předchozí Kořínkův výklad: „*Kdyby Mácha sám nebyl vynikal tvůrčí silou geniální, zajisté málo by mu pomohla snaha, napodobiti toho Brita! (...) [A] ten bol, kterýž opěvovali tak úchvatně oba, neměl za předmět svůj to vlastní já, nýbrž hluboký jejich žal nad strastí národů hnětených.*“³⁷

Rozkol v pochopení přínosu Máchova díla pro českou literární kulturu setrval i po přelomu tisíciletí. Důkazem tohoto tápání je podle něj například studie Jaroslava Kampra, vydaná roku 1906 v *Literatuře české 19. století*, která opakovala některé z argumentů namířených proti formě a obsahu *Máje* už před desítkami let. Podobně odmítavý postoj zastávala i Eliška Krásnohorská.³⁸ O tomto fenoménu rozkolísanosti hodnocení v diachronní i synchronní rovině se později zmiňuje i Pavel Vašák.³⁹

K vydání souboru Máchových básní nazvaného *Básně rozmanité* sepsal úvod roku 1907 Arne Novák. S ohledem na pozitivní vyznění poezie Kollára a Čelakovského vysvětluje, jak byla Máchova tvorba se svou složitou metafyzikou a vyobrazením nicoty pochopena jako nihilistická a národnímu obrození škodlivá.

³³ Tamtéž, 301.

³⁴ Zelený, V.: Čechy, in (ed.) F. L. Rieger, *Slovník naučný*, Praha, I. L. Kober 1862, s. 438.

³⁵ Vašák, P.: *Autor, text a společnost*, Praha, Academia 1986, s. 138.

³⁶ Barák, J.: První máj 1861 na hřbitově Litoměřickém, in *Obrazy života : obrázkový časopis pro zábavu a poučení* 3, 1861, č. 5, s. 184.

³⁷ Barák, J.: *Přednášky Josefa Baráka*, ed. Podlipný, J. a Řezníček, V, Praha, J. Otto 1884, s. 11.

³⁸ Hartl, A.: *Věčný Mácha : památník českého básníka*, Praha, Čin 1940, s. 209.

³⁹ Vašák, P.: *Realita a symboly máchovské recepce*, in *Prostor Máchova díla : soubor máchovských prací*, Praha, Československý spisovatel 1986, s. 14.

Máchu Novák nazývá „*básníkem pronikavé vnitřní pravdy*“⁴⁰. Oceňuje i popis přírody v Máchově lyrice a hudebnost a rytmiku jeho veršů, vidí Máchovy nejlepší básnické kvality v tvorbě atmosféry, citových a popisných pasáží. Popisuje v Máchových dílech romantické motivy i užití cizích vzorů v jeho textech (zde se jedná zejména o vliv německých romantiků a Byrona), charakterizuje i formu Máchova vlastenectví. Jde ve svém výkladu jeho díla ovšem mnohem hlouběji, zkouší vystihnout básníkův světonázor a subjektivní filozofické podhoubí jeho tvorby.

Rok 1907 byl, co se máchovských monografií týče, mimořádně plodným, Jan Voborník roku publikoval knihu *Karel Hynek Mácha*, František Václav Krejčí *Karel Hynek Mácha : kniha o českém básníku*, stejného roku věnoval Máchovi kapitolu i ve své práci *Zrození básníka* s podtitulem *Úvod do české literatury*, v němž zdůrazňuje Máchovu individualitu a jeho příslušnost s českému národu na osobní i umělecké rovině. Máchovo vlastenectví ovšem podle Krejčího nemusí být zřejmé kvůli metafyzickému přesahu jeho díla.⁴¹

Důležitý příspěvek k výkladu Máchy podal Šalda, který se oprostil od úvah o Máchově epigonství. Roku 1913 byl publikován jeho soubor esejů *Duše a dílo*, ve kterých se Máchově tvorbě věnuje. Vyzdvihuje zejména Máchovo existencialisticky laděné rozjímání o nicotě a smrti, hovoří i o protikladu krásy a odpornosti v Máchově díle.

V březnu roku 1914 byl v *Naší době* uveřejněn článek *Nově objevené rukopisy skladeb K. H. Máchy* Čeňka Zírta, jehož hodnocení už patřilo spíše editorům sborníků Máchových děl než básníku samotnému.

⁴⁰ Novák, A.: Karel Hynek Mácha, in *Básně rozmanité : Máj ; Zlomky veršů ; Versuche ; Zlomky dramatické, novellistické a jiné ; Dopisy ; Denník*, Praha, Jan Laichter 1907, s. 9.

⁴¹ Krejčí, F. V.: *Zrození básníka : úvod do české literatury*, Praha, Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické 1907, s. 71.

4. Žánrové vymezení Arbesových textů o Máchovi

Slovník literární teorie chápe studii (či pojednání) jako ryze vědecký žánr, který „odborně probírá a rozebírá určitý problém a usiluje na základě konfrontace dosavadního poznání s novým pozorováním a novými fakty podat novou odpověď na danou otázku, formuluje novou hypotézu nebo teorii“⁴² a charakteristicky je zproštěn emocionalitou, což jej odlišuje od polemik, esejí a recenzí; zároveň pracuje i s odborným aparátem a přesnou terminologií. Literární teorie (a s ní i definice a podoba jednotlivých žánrů) ovšem během posledních dvou staletí prošla výraznými změnami a její vývoj přinesl i jiná kritéria hodnocení. V prizmatu dnešní doby se Arbesovy texty jeví místy subjektivně zabarvené, fabulující a patetizující, přestože v dobové literárně vědecké práci se nejednalo o neobvyklý postoj.

Literární kritika jako taková svým zejména výkladovým, hodnotícím a popularizačním charakterem klade osobité nároky na jazykovou podobu díla a často i na jeho ideové zaměření. Vstupuje do vztahů se spisovatelskou i čtenářskou obcí, obě ovlivňuje mnohem živěji a aktuálněji. Arbes se zároveň pokoušel podat novou kritiku Máchova díla a osvětlit význam jeho nejzásadnější práce, *Máje*. Ryze kriticky pojatých prací publikoval zřetelně méně, jeho literárněhistorické práce měly ovšem často hodnotící či subjektivní podtón.

Významná součást Arbesova odkazu tkví i jeho v textech věnovaných samotné teorii literární kritiky; soustředí se v nich na pojmenování žádoucích kritérií uplatňovaných na umělecká díla a na postoj vůči autorům, které má kritik zaujímat. Z těchto teoretických textů lze do jisté míry vyvodit metodologii a záměr jeho vlastních studií.

Postupy a cíle literární historie i kritiky se v Arbesových máchovských textech často setkávaly, není proto snadné jednoznačně odlišit jejich charakter. Hranice mezi literární historií a kritikou je problematická i dnes: „*Stanovení vztahů [kritiky literární] k jiným oblastem literárně odborné činnosti, zvláště pak k literární historii, činí značné potíže a není dosud ustáleno, neboť jak rozsah, tak i obsah pojmu (...) se v jednotlivých národních kontextech liší.*“⁴³ Na tuto shodu rozsahu i předmětu literární kritiky s literární historií poukazuje Václav Černý.⁴⁴ V pojetí Arne Nováka se vztahem literárního díla a jeho hodnoty, osobnosti autora, doby a společnosti také zabývají oba tyto obory; mnoho literárních historiků bývá

⁴² Blahynka, M.: Pojednání, in *Slovník literární teorie*, Praha, Československý spisovatel 1984, s. 282.

⁴³ Táborská, J.: Kritika literární, in *Slovník literární teorie*, Praha, Československý spisovatel 1984, 190.

⁴⁴ Černý, V.: Co je kritika, co není a k čemu je na světě, Brno, Blok 1968, s. 69.

zároveň kritiky. „Vědecké školení a schopnost vědeckého úsudku je naprosto nutnou podmínkou úspěchu kritikova.“⁴⁵

Na základě prolnutí těchto tendencí v Arbesových textech budeme při hledání jeho hodnocení a výkladu Máchova díla i popisu jeho osobnosti pracovat s texty obojího charakteru.

⁴⁵ Černý, V.: Úvod do literární historie : (texty seminářů v zimním semestru 1969/1970 na katedře literatury srovnávací a obecné filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), ed. O. Mališ, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1993., s. 17.

5. Arbesův postoj k literární kritice

Prvním z klíčových textů, které nám mohou nabídnout vhled do Arbesova vztahu k literární kritice (a později i pochopení pro obranný tón v jeho literárněhistorických textech), je jeden z jeho „literárních žalmů“ nazvaný *Náš duch vznáší se nad vodami*, publikovaný v *Lumíru* 30. června a 10. července roku 1877. Arbes v ní ironizuje zpátečnické proudy literární kritiky a vyvrací myšlenky, které byly jinými kritiky použity ke znevážení tvorby právě Jana Nerudy, Karla Hynka Máchy a dalších autorů, včetně některých básníků hlásících se v pozdější době k Máchově odkazu. Jedná se zároveň o první publikovaný článek, ve kterém Arbes Máchu zmiňuje, a můžeme zde pozorovat některé z důvodů, proč k němu obrátil svou badatelskou pozornost.

Předmětem této stati je nebezpečná moc literární kritiky a její vliv na spisovatele, proti kterým je mířena. Arbes popisuje, jak neblahé účinky může mít příkré odsouzení ze strany kritiků na další publikační činnost autorů a jak je tímto způsobem naše kultura připravována o potenciálně velmi cenná díla. Zmiňuje konkrétní příklady takových nařčení z české literární historie, která autory ubíjela. Zároveň ukazuje, že se tyto křivdy opakují a řetězí. „*Vzájemné toto potírání se pěstováno takměř systematicky. A podivno! Obyčejně to bývaly rozhodné talenty, ba i talenty, jež možno směle postaviti po bok talentům cizích literatur, o kteréž kritika česká mívala péči nejvzornější, líčivajíc práce jejich barvami nejčernějšími. Ký div, že mnohý z talentův těch odhodil péro dřív, nežli se dopracoval k úplné samostatnosti (...)*“⁴⁶

Zmíněným kritikům vyčítá nedostatek nestrannosti a nadhledu, stejně tak přílišnou příkrost, která mnohé nadějně pisatele od dalšího psaní odradila. Vyzývá i k prověření kvality úsudku jednotlivých kritiků: „*Odečteme-li jednotlivé odvety na příkré recense nebo dosti četné úhrnné antikritiky, nebyla až dosud činnost ani jediného kritika českého kriticky rozebírána a po zásluze oceněna.*“⁴⁷

Volá tedy po obrodě literární kritiky a zároveň po zavedení praxe revize kritických prací, která by škodlivé příspěvky včas odhalila. Škodlivý je ovšem podle něj i protipól neobjektivního odmítnutí autora spočívající v reklamní kritice.

Satirickým tónem poukazuje na poměry v soudobé literární kultuře i v literárním žalmu *Blahoslavení chudí duchem*, který vyšel roku 1878 v *Lumíru*.

K odvrženému Máchovu *Máji* se Arbes se znovu vrací roku 1880 v *Šotkovi*, kde vyšel článek *Nepromíjitelný hřích kritiky české*. Ten, podobně jako *Náš duch se vznáší nad vodami*, popisuje prvotní odmítnutí Máchy coby geniálního básníka a volá po spravedlivé kritické revizi Máchovy práce, které se mu prý stále

⁴⁶Arbes, J.: *Náš duch vznáší se nad vodami*, in *Literaria*, ed. K. Polák, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 53.

⁴⁷Tamtéž, s. 55.

nedostalo. Vrací se k Tylovi, pro kterého Mácha psal „nečesky“⁴⁸, Chmelenskému, který prohlašoval, že „nedospělat tato báseň ještě pro kritiku“⁴⁹, a Tomíčkoví, který Máji podobně jako předchozí vyčítal ponuré téma a nevhodné motivy. Zmiňuje i absenci obsáhlejší Máchovy biografie. Karel Polák a Karel Janský, editoři posmrtně vydaného svazku Arbesových máchovských textů, zařadili *Nepromíjitelný hřích kritiky české* jako úvodní stať do knihy z roku 1941.

O dva roky později Arbes napsal satirický článek *Bratři v péře kritickém*, ironizující tehdejší kritickou praxi. V něm hovoří ke členům fiktivního společenství českých kritiků, vykresluje karikaturu tohoto cechu a popisuje, jak jeho členové plánují ubíjet spisovatelskou činnost, která je zde označena jako jejich úhlavní nepřítelkyně. Arbes zde ukazuje, že proti každému uměleckému směru či tendenci lze něco namítnout: například idealistům lze vyčítat přílišná snivost, realistům naopak nedostatek imaginace. Vždy je možné umělecké dílo napadnout požadavkem na opačné vlastnosti, než jaké vykazuje – a jako poslední metodu v boji proti literární produkci zmiňuje Arbes umlčování autorů.

V souvislosti s Arbesovou statí *Autoři o autorech* z roku 1881 vyzdvihuje Zdeněk Vyhlídal jeho „teorii o relativitě kritických soudů,“⁵⁰ dokládanou diverzní kritickou reakcí na Máchův *Máj*; podobnou rozdílnost Arbes pozoruje u přijetí Byronova díla mezi kritiky z povolání a mezi literáty. Zaujatost hodnocení a subjektivita je pro Arbesa značnou slabinou literární kritiky, kterou ovšem není možné odstranit zcela.⁵¹ Další ze zásadních úhlů pohledu, kterými je možné nahlížet na Arbesův přístup k literární kritice, nalézáme v problematice postavení kritika a autora.⁵²

Satirickým tónem se Arbes vyjadřuje o literatuře (a zejména literární kultuře včetně vlasteneckých požadavků na díla) i v *Palečkovi v Literárním katechismu v otázkách a odpovědích*. Tam ironicky podotýká, že je „literátování vlasteneckou ctností a povinností, a proto může literátovati každý, kdo jest vlastenec nebo se vlastencem tváří, kdežto mimo Čechy pouhé vlastenectví nestačí. Tam pokládají literaturu za zcela obyčejný obchod, v kterémž nezřízená konkurence snahy literární ku škodě lidstva a národa bezměrně zkracuje.“⁵³ V tomto výroku se dotýká hned dvou oblastí, které najdeme i v jeho dalších polemikách: tedy společenské funkce díla (včetně funkce díla pro národ) a konkurenčních bojů mezi autory.

Nad zásluhami a nedostatky literární kritiky, jejím dosavadním neuspokojivým vývojem a absencí revize kritických příspěvků se Arbes dále zamýšlí i ve stati

⁴⁸ Arbes, J.: *Nepromíjitelný hřích české kritiky*, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, ed. K. Polák a K. Janský, Praha, Melantrich 1941, s. 12.

⁴⁹ Tamtéž, s. 13.

⁵⁰ Vyhlídal, Z.: *Jakub Arbes jako literární vědec*, in Českolipsko literární, Česká Lípa, Státní okresní archiv Česká Lípa 2002, s. 22.

⁵¹ Tamtéž, s. 24.

⁵² Tamtéž, s. 31.

⁵³ Arbes, J.: *Literární katechismus v otázkách a odpovědích*, in *Paleček : humoristický týdeník obrázkový* 15, 1887, 30, s. 242.

Literární umění cizí a naše, kde rozebírá svůj požadavek na originalitu a původnost literárního díla.

Z dovětky u *Literarií* lze vyčíst, že se Arbesův názor na některé škodlivé počiny a postoje literárních kritiků ani ke konci jeho života nezměnil.⁵⁴

5. 1. Kritéria hodnocení a Arbesův ideál soudobého autora

Jedním z hlavních měřítek hodnoty uměleckého díla byla pro Arbesa jeho jedinečnost a originalita, jak zdůrazňuje v *Nejpalčivější literární otázce české*: „*již jest možno vysloviti jediné oprávněnou, poněvadž nejpřísnější zásadu literárního tvoření kulminující v tom, že žádný produkující literát nemá v podstatě na nic jiného práva, nežli co před ním nikdy ještě napsáno nebylo.*“⁵⁵

S tím souvisí požadavky, které Arbes v této stati na umělecká díla klade. Dokonalý (geniální) umělecký počín má podle něj mít: „*I. naprosto originelní základní myšlenku; II. základní myšlence přiměřenou, tudíž taktéž naprosto původní komposici a III. naprosto nové, základní myšlence a takové též komposici přiměřené, tudíž naprosto nové, ryze umělecké provedení.*“⁵⁶

Pro samotné autory je dále – mimo talentu – nutná i sečtělost a znalost vlastní kultury. Na jejich práci podle Arbesa závisí duševní síla národa – umění má tedy plnit i funkci společenskou, tedy „*literatura česká jest a zůstane záležitostí celého národa*“.⁵⁷ Tato funkce však neměla uvrhnout literaturu do područí tendenčním vlasteneckým hnutím. Arbesův vztah k nacionálně zaměřenému básnictví vhodně shrnuje Jaroslava Janáčková: „*‘Národní poezii’ – folklórní a naivní básnictví – vykládal jako již uzavřenou etapu, jako výraz mladistvého národa. Proti nim, jako potřebu národa soudobého, stavěl vzdělanost a umělecké básnictví, založené na racionálním poznávání soudobé reality, na vyjadřování ideálů, které mají oporu ve skutečnosti.*“⁵⁸

Další Arbesova stanoviska k originalitě a původnosti uměleckých děl lze vyčíst z článku *Poesie a osvěta*, vydávaného roku 1887 v *Rozhledech literárních*. Zde se Arbes vyjadřuje ke stati Thomase Babingtona Macaulaye o Johnu Miltonovi; v souvislosti s tímto textem klade Arbes za nejdůležitější aspekt básnictví obraznost, zkoumá i vliv vědy a pokroku na básnictví: „*Básnické dílo jakožto plod fantasmie nezávisí na učenosti nebo nevzdělanosti, nýbrž výhradně jen na pružnosti a síle obraznosti (...).*“⁵⁹ Zároveň zdůrazňuje, že tvoření je pro něj

⁵⁴ Vyhlídal, Z.: Jakub Arbes jako literární vědec, in *Českolipsko literární*, Česká Lípa, Státní okresní archiv Česká Lípa 2002, s. 14.

⁵⁵ Arbes, J.: *Nejpalčivější literární otázka česká*, in *Rozhledy literární : Listy věnované písemnictví českému i cizímu* 1, 1886, č. 7, s. 188.

⁵⁶ Tamtéž, s. 189.

⁵⁷ Tamtéž, s. 191.

⁵⁸ Janáčková, J.: *Arbesovo romaneto : z poetiky české prózy*, Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 82.

⁵⁹ Arbes, J.: *Poesie a osvěta*, in *Rozhledy literární : Listy věnované písemnictví českému i cizímu*, Praha, roč. 1, 1887, č. 10, s. 282.

proces závislejší na instinktu.⁶⁰ Znovu se vrací i k nutnosti originality díla, tentokrát v problematice epigonství.

Jako básníka či umělce v tomto článku označuje každého, kdo je vlastníkem této tvořivé obraznosti – k vytvoření uměleckého díla a uznání tohoto statusu básníka okolím je však třeba schopnost dát dílu patřičnou formu. K tomu je třeba zejména vhodná práce s jazykem a výběr jazykových prostředků, které jsou pro konkrétní žánr či účel díla vhodné, a utvoření vlastního stylu a slohu.

Ve stati *Literární umění cizí a naše* také staví individualitu na první místo – varuje nejen před přejímáním vzorů z cizích literatur, které mohou zadusit originalitu té naší, ale i před literární kritikou, která se podle cizích vzorů řídí. Zařazení literatury mezi národu prospěšné a potřebné kulturní aspekty pokládá jako jeden z argumentů pro zřízení lepších životních podmínek pro české spisovatele. Arbes se tedy nerozchází s národnostním apelem na literaturu. Tento přínos české literární kultury ovšem nevidí ve slepém protlačování vlasteneckých ideálů či napodobování lidové slovesnosti – básník má kulturu svého národa zvelebit svou vlastní, originální poetikou.

Původnost tedy Arbes chápe jako něco nového a neodvozeného – dokladem k tomuto výkladu může být pasáž z článku *Máchovo tajemství*: „*Po chvíli jsem si připamatoval, že ten sen nebyl původní, nýbrž zvláštní asociací vzpomínek a představ reprodukováný sen z dob studentských (...)*“⁶¹

O této původnosti se Arbes rozepisuje v rozsáhlé stati *Po stopě plagiátu* vydávané v *Květech*. „Pravda – málo, pramálo jest nového. A právě proto má a musí mít vše nové, tudíž původní, ovšem při stejné hodnotě, přece jen nepoměrně větší cenu, nežli staré, nesčetněkrát opakované a neustále měněné, transfigurované a padělané, neboli jinými slovy: hlava, z které se vyrojila nová myšlenka, nebo z které vznikalo docela celé a naprosto původní dílo umělecké, musí mít větší cenu, nežli hlava, která není nežli výhní, v které se staré myšlenky jen taví a obrozují a z které vznikají jen a jen umělecká díla, která nejsou ničím jiným nežli transfigurací, paděláním nebo docela jen ledabylo a náhodně pozměněnými uměleckými výtvy již dávno a v nesčetných obdobích existujícími.“⁶²

Básníkem své doby a básnickým velikánem, „*v jehož duši obrážel (...) se celý svět a především národ vlastní*“⁶³, označoval Karla Hynka Mácha i pro hloubku jeho myšlenek a pochopení pro strasti českého národa, před kterými Mácha nezavíral oči, ale dovolil si i skrze svou poezii ten hluboký cit prožít.

⁶⁰ Tamtéž, 283.

⁶¹ Arbes, J.: *Máchovo tajemství*, in *Rozhledy literární: Listy věnované písemnictví českému i cizímu* 1. 1886, č. 1., s. 28.

⁶² Arbes, J.: *Po stopě plagiátu* : Příspěvek k filosofii a technice básnického tvoření od J. Arbesa, in *Květy* : časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním 16, 1894, č. 7, s. 115.

⁶³ Arbes, J.: *Karel Hynek Mácha* : studie povahopisná, Praha, F. Šimáček, 1886, s. 116.

6. Literárněhistorický a literárněkritický odkaz Jakuba Arbesa

Už Arbesův vstup na pole literární kritiky byl spojen s pokusem o rehabilitaci jiného autora. Článek *O Janu Nerudovi*, vydaný v časopise *Čech* roku 1865, byl odezvou na kritické hodnocení *Hřbitovního kvítí*, které odsuzovalo zejména vyobrazování motivů utrpení a nouze v Nerudově díle.⁶⁴ K Nerudovi měl Arbes blízký vztah; poznal ho v lednu 1858 jako svého suplujícího učitele na reálce, později se hlásil k jeho ideovému zaměření a pomáhal s propagací jeho děl. O uznání Nerudova literárního talentu usiloval v i dalších textech obranného charakteru, zveřejnil i reklamní poznámku o připravovaných *Písničkách kosmických*. Kolem roku 1872 připravoval knihu studií zaměřenou na Nerudovu tvorbu, tu ovšem nedokončil; vyšla až po jeho smrti v nakladatelství Melantrich.

Prvním rozsáhlejším kritickým počinem z Arbesova pera je *Poe a jeho báseň Maosau*, studie otištěná roku 1871 v *Lumíru*.⁶⁵ Karel Krejčí ji považuje za jednu z prvních českých literárněvědných studií: Arbes v ní sleduje nejen jazykovou rovinu textu, ale i psychologickou stránku autora. Právě způsob a proces tvoření je výrazným tématem v Arbesově publikaci *Z duševní dílny básníků*, otištěné roku 1879.

Psychologicky laděné zaměření a tematizace duševního světa literárního tvůrce se objevuje i ve studiích, které Arbes věnoval dalším uměleckým velikánům, jakými byli William Shakespeare, Honoré Balzac, Alexander Dumas, Émile Zola a Molière, a způsobu jejich tvorby. Popularizační snahu vidíme v jeho podobně laděných textech o opomíjených autorech z českého prostředí, například o Karlu Hynku Máchovi či o Františku Xaveru Krumlovském. V několika článcích Arbes pojednával i o láskách a milenkách velkých básníků. V Ottově nakladatelství nechal otisknout cykly *Záhadné povahy: Studie a črty povahopisné a Nesmrtelní pijáci*; dříve těmito názvy uvozoval časopisecky vydané studie. Zabýval se v nich osobnostmi, jejichž život nebo dílo bylo podle něj třeba objasnit psychologicky laděnou studií, Krejčí uvádí, že v těchto souborech se „(...) *dokumentární věcnost mísí s psychologicky podloženou románovou fabulací*.“⁶⁶

Mezi podloženými fakty a Arbesovým beletrizovaným vyprávěním o životě literátů vidíme nevýraznější splynutí u jeho životopisných novel a skic, například u popularizujících souborů *Ve službě umění* nebo *Z martyrologie umění*. Toto splynutí popíšeme i u některých jeho máchovských textů.

Ve třetím čísle časopisu *Šotek*, který Arbes redigoval, vyšel článek *Nepromíjitelný hřích české kritiky* doplněný Alšovou kresbou Máchy. Jiným

⁶⁴ Janáčková, J.: Arbesovo romaneto : z poetiky české prózy, Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 77.

⁶⁵ Krejčí, K.: Jakub Arbes : Život a dílo, Mor. Ostrava ; Praha : Josef Lukasík, 1946, s. 294.

⁶⁶ Tamtéž, s. 295.

významným Arbesovým kritickým počinem byla stať *Karel Havlíček Borovský před soudnou stolicí Jakuba Malého*, ve které Borovského obhajoval před odsouzením z pera konzervativně smýšlejícího Malého, odpůrce nejen generace Májovců. V duchu rehabilitačních snah vychází i Arbesovy stati o Karolině Světlé a Josefu Mánesovi.

Arbesův článek *Nejpalčivější literární otázka česká z Rozhledů literárních* představuje jeden ze základních pilířů jeho smýšlení o literatuře, tudíž požadavek na originalitu a původnost díla. Zároveň je z něj čitelné Arbesovo sociální cítění: „*Uvědomuje si obtížnost chudoby a existenční nezakotvenosti, ale svým intelektuálním rozhledem a zkoumavým rozumem se povznáší nad vlastní sociální určení. Je naplněn touhou změnit soudobé poměry společenské i národní.*“⁶⁷ V *Nejpalčivější literární otázce české* poukazuje na existenciální problémy mnoha autorů, brání jim plně se oddat literární práci. Jako příklad oběti materiální nouze Arbes uvádí i Karla Sabinu. Publikace tohoto článku měla výraznou odezvu a byla pobídkou k založení podpůrného spolku českých spisovatelů. Otázkám společenských poměrů a spravedlnosti jako takové se věnoval i v politicky zaměřených textech, jeho významným počinem na tomto poli je například *Pláč koruny české neboli Nová perzekuce*.

Po Karlu Sabinovi byl na dlouhou dobu Arbes jediným, kdo se pečlivěji zabýval výkladem a popularizací Máchova díla. Sabinovy vlastní beletristické počiny brání ve studii z roku 1895, vyzdvihuje zde jeho spisovatelskou i kritickou činnost, která byla jinými dobovými kritiky opomíjena a později zastíněna odhalením Sabinovy kolaborace s vládnoucím režimem. Sabina, kterého měl Arbes jako chlapec možnost vidět řečnit na schůzi vlastenecké společnosti, ze stránek tohoto textu vyznívá naopak sympaticky, přestože Arbes jeho činy nezkresluje ani nezamlčuje.⁶⁸ Soucítí s ním i pro chudobné podmínky, ve kterých byl Sabina po odhalení svého kolaborantství nucen žít. „*Polotajemná postava zrádce národa je Arbesovi blízká svým přátelstvím k Máchovi, účastí na pražské revoluci r. 1848 i v literárních bojích družiny Májové, konečně i svými názory politickými, uměleckými i sociálními.*“⁶⁹

Arbesova angažovanost v literární vědě postupně upadala po začátku 20. století, později se zaměřoval spíše na úpravu svých starších textů. Několik let před svou smrtí začal připravovat *Literaria*, sebrané spisy svých významnějších literárněvědných článků (včetně jejich bibliografie); i těsně před svým skolem 8. dubna 1914 se tvůrčí práci stále věnoval.

⁶⁷ Janáčková, J.: Arbesovo romaneto : z poetiky české prózy, Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 76.

⁶⁸ Krejčí, K.: Jakub Arbes : Život a dílo, Mor. Ostrava ; Praha : Josef Lukasík, 1946, s. 326.

⁶⁹ Tamtéž, s. 377.

K vydání *Literarií* došlo až v roce 1954 díky Karlu Polákovi. Do tohoto data se ovšem publikace v nakladatelství Melantrich dočkala sbírka Arbesových máchovských studií sestavená Karlem Polákem a Karlem Janským.

7. Arbesovy máchovské studie

V Lumíru roku 1877 vyšly *Poslední okamžiky Máchovy* s označením „povahopisný fragment“. Polák a Janský jej nazývají „*první máchovské ‚romaneto‘*“.⁷⁰ Jedná se o popis posledních dnů Máchova života s převládajícími vyprávěcími prvky, který krátce shrnuje i jeho dosavadní publikační činnost. Arbes zde na základě dopisů, které Mácha psal do Prahy, polemizuje o jeho duševním rozpoložení a zmiňuje Máchovu reakci na příkrost prvních kritiků *Máje*. Už v této stati odkazuje na Sabinův povahopis, ze kterého přejímá některé závěry o Máchově vztahu k Eleonoře Šomkové; i ty ovšem dokládá prameny z Máchových dopisů a jeho tvorby.⁷¹ V kontextu básníkovy předčasného úmrtí zmiňuje Máchovy úvahy o smrti, zejména její pojetí v *Máji*. Arbesovo hojné užívání pramenů, stejně jako jeho zaměření na přijetí literárního díla, svědčí o rozsáhlé badatelské práci a snaze o popularizační a naučné zaměření textu. *Poslední okamžiky Máchovy* byly v roce 1882 zařazeny mezi povídky a skici Arbesova souboru *Ve službě umění*, ve kterém Arbes charakterizuje okamžiky ze života Mozarta, Keana a dalších umělců, a později uvazovaly vydání *Studie povahopisné*, což vhodně ilustruje dichotomii fabulujícího charakteru článku a rysů odborného stylu v dalších Arbesových textech. Verze *Posledních okamžiků Máchových* z vydání *Studie povahopisné* se od předchozích dvou liší, byla Arbesem přepracována a zkrácena.

Nad dobovou představou o Máchově výstřední osobnosti se pozastavuje v rozsáhlé stati *Jak básnil K. H. Mácha*, publikované roku 1882 v *Květech*. Arbes zde začíná analýzou Máchovy poetiky úryvkem z *Pouti krkonošské* a původ básníkovy pesimistického světového názoru nalézá v neblahých společenských poměrech Máchovy doby a jeho dlouhodobém hmotném nedostatku.⁷² Část tohoto textu byla o čtyři roky později přepracována pro vydání Arbesovy *Studie povahopisné*.

O rok později vydává v *Domácím krhu* sérii *Portréty básníků*, jejíž součástí je i stať *Karel Hynek Mácha*. Zde Arbes „*snímá proti Sabinovi a všem jeho současníkům s Máchy příhanu fantasta, rozervance, ‚romantika‘*“.⁷³ Velkou část textu Arbes věnuje zejména obraně básníkovy památky před negativními přídomky, kterých se mu dostávalo od mnohých jeho současníků. Uveřejňuje i dopis Máchova přítele Eduarda Hindla, který se vyjadřoval ke způsobu, jakým

⁷⁰ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 442.

⁷¹ Arbes, J.: *Poslední okamžiky Máchovy*, in Lumír : časopis zábavný a poučný 5, J. V. Sládek, Praha, 1877, č. 23, s. 360.

⁷² Arbes, J.: *Jak básnil Karel Hynek Mácha*, in *Květy : Časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním* 4, Praha, 1882, č. 2, s. 204.

⁷³ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 443.

byl Mácha vylíčen Tylem v novele *Rozervanec*. Verze tohoto textu později tvoří druhou část *Studie povahopisné*.

Jedno z těžišť v Arbesově produkci článků o Máchovi spadá do padesátého jubilea od vydání *Máje* a zároveň i básnickovy smrti. Karel Polák a Karel Janský na základě poznámky z Arbesovy rukopisné pozůstalosti předpokládají Arbesův úmysl sepsat roku 1886 rozsáhlejší knihu o Máchovi se zamýšleným názvem „*Karel Hynek Mácha a jeho doba*“ s podtitulem „*román literární*“; Arbes ovšem tuto myšlenku opustil.⁷⁴ Vyšla ovšem nejen *Studie povahopisná*, ale i články *Máchova Lori*, *Máchův Máj*, *Máchovo tajemství*, *Máchovy satyrické náběhy* a *O významu Máchova Máje v literatuře české*.

O významu Máchova „*Máje*“ v literatuře české, článek uveřejňovaný ve *Světozoru* popisující vliv Máchova díla na kulturu a další uměleckou tvorbu v českých zemích, je zamyšlením nad postavením *Máje* mezi jinými plody české literatury, mezi kterými „*stojíť doposud osaměle jako dílo skutečného genia v celé své záдумčivé tklivé čarokrásě*“.⁷⁵ Arbes se v něm pokouší shrnout vliv a změnu v přijetí Máchova *Máje* za posledních 50 let a přemítá o důvodu jeho prvotního odmítnutí. V razanci tohoto odmítnutí taktéž spatřuje výjimečnost *Máje* i jeho téměř obrozeneckou sílu, která se na tehdejší literární scéně ocitla mezi pracemi vlastenečtější zaměřenými a umělecky slabšími. Prohlašuje, že „*v literatuře české není spisu, který by byl po svém vyjití doznal tak bezpříkladného odsouzení, ba nestoudného odkopnutí, jako ‚Máj‘*“.⁷⁶

Výrazná část je věnována prvotní kritice Máchova vrcholného díla z per tří jeho kritiků, J. K. Tyla, Chmelenského, který *Máj* považoval za dílo nedozrálé a urážlivé⁷⁷, a S. Tomíčka, který ve své kritice napsal, že se Mácha snížil k „*bídnému rýmotepci*“⁷⁸. Tyto reakce považuje Arbes za jeden z „*nejsmutnějších pomníků, jež si byla kritika česká postavila*“⁷⁹ a pátrá po příčině tohoto odsouzení v kulturně-sociální i politické situaci Máchovy doby. Jmenuje všeobecný nedostatek (zejména literárního) vzdělání, tlak na vlastenecké ideály a kritiku následování cizích vzorů v umění. Národnostní ideály byly ve formě napodobení národních písní rozvíjeny jak v básních Ladislava Čelakovského, tak v dalších kvantech vlasteneckých veršů, ve kterých ani Arbes později nespatořoval výraznější uměleckou hodnotu, a návrat k prstonárodní poezii pro něj neznamenal kulturní pokrok. „*Básnění v duchu národním vůbec stalo se zanedlouho u nás jaksi ‚alfou a omegou‘ básnění vůbec. Co nad ně snažilo se vyšinouti, pokládáno za poblouznění skoro až trestu hodné*“.⁸⁰

⁷⁴ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 443.

⁷⁵ Arbes, J.: O významu Máchova *Máje*, in *Světozor* : Obrázkový týdeník 20, Praha, 1886, č. 21, s. 326.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž.

Arbes v tomto textu dále zmiňuje vliv děl lorda Byrona, která zapůsobila na literaturu i v Rusku a Polsku u Puškina, Lermontova a Mickiewicze, jejich působení na české prostředí ale bylo značně opožděno a Arbes jej vidí jen u Máchy: „skoro jediný v Čechách dovedl pochopiti a oceniti poesii Byronovu, nepoměrně výše svých vrstevníků všech odstínův“.⁸¹ Duchem tak předstihl svou dobu, což zde Arbes označuje jako důvod pro odmítnutí jeho díla. Podle zmínek v Máchových poznámkách předpokládá, že se Mácha s Byronovou poezií seznámil pravděpodobně až v roce 1833, tedy později, než se všeobecně předpokládalo. První překlad části Byronovy poezie do češtiny byl totiž vydán roku 1824. Opožděný nástup romantismu v českých zemích zde pak Arbes sleduje k další básnické generaci Májovců. V závěru určuje jako důvod časem nesníženého vlivu a hodnoty Máje tím, že ho řadí mezi díla ryze umělecká: „dílo vynikající původní základní myšlenkou, takovou též osnovou a těmto oběma přiměřeným, ryze uměleckým provedením.“⁸²

V *Máchově tajemství* se zevrubněji zabývá obsahem básníkovy deníku, v popisech rozkrývání záhady šifrovaných pasáží Arbesův text připomíná vypravěčský styl romaneta.

Jednou z nejdůležitějších Arbesových máchovských prací je rozsáhlá studie *Máchův „Máj“* vyniká i vědecktějším pojetím.

Vzpomínky Máchova známého ze studentských let, Václava Macha (původně v textu označeného jako anonymního pamětníka)⁸³ na Máchovo mládí, návštěvy českých hradů a vztah s vlastenecky smýšlejícími přáteli, například Josefem Pokorným, Arbes publikuje a rozvádí rok po tomto významném výročí ve *Slovanském sborníku* ve stati *Ze života českého básníka*.

Máchovy satyrické náběhy se zabývají prvky ironie a humoru v Máchově díle. Satyrické zlomky z Máchovy pozůstalosti považuje Arbes za bezduchou nápodobu populárního žánru, Mácha „byl nad nesrovnalostmi světa doposud ještě jen roztruchlen; k manifestaci satyry scházela mu v celku mravní roztrpčenost (z části i osobní), která jest přirozenou výhni satyry vůbec“⁸⁴. Tato roztrpčenost vedoucí k satíře by podle Arbesa ovšem byla vyvolána negativní kritickou reakcí na Máj a stala by se dalším přirozeným krokem v Máchově psaní, kdyby nedošlo k básníkově předčasnému úmrtí.

Z roku 1888 pochází článek *Máchovi přátelé a kolegové*, který charakterizuje Máchovy společenské vztahy na základě Sabinova výkladu a dopisů, které Mácha psal svým známým. V únorovém čísle *Lumíru* v roce 1907, tedy ještě za

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Arbes, J.: O významu Máchova Máje, in Světozor : Obrázkový týdeník 20, Praha, 1886, č. 21, s. 327.

⁸³ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 445.

⁸⁴ Arbes, J.: Máchovy satyrické náběhy, in Paleček : humoristický týdeník obrázkový 14, 1886, č. 18, s. 142.

Arbesova života, se k tomuto článku vrací Božena Hindlová, dcera pamětníka Máchy. Uveřejňuje krátkou stať zmiňující některé ze vzpomínek svého otce, Eduarda Hindla, zejména na jiné Máchovy známé a spolupracovníky, vyjadřuje se i k jeho názoru na charakter Šomkové a věrnost Máchovy podobizny. Hindl měl prý v úmyslu se s Arbesem i sejít, aby s ním mohl o Máchovi pohovořit – k onomu setkání ovšem nikdy nedošlo.⁸⁵

Několik črt z denníku Karla Hynka Máchy v Besedě lidu připodobňuje velikost Máchova odkazu s odkazem Kollára a Čelakovského, velikány z „*básnického trojhvězdí první polovice [19.] století*“⁸⁶. Zde si Arbes klade za úkol přiblížit pomocí Máchových zápisků jeho povahu a demystifikovat ji. Z jeho zápisníků vybírá mimo jiné překladové a cestopisné pasáže, na Máchově básni Ballada dokazuje básníkovu vlastenecké zaměření.

Roku 1896 Arbes dle všeho připravoval další monografii o Máchovi; z tohoto plánovaného textu se dochovala část *Z Máchových denníků a poznámek*.

Doslov k Máchovu „Křivoklátu“ z roku 1897 polemizuje s pasáží v prvním vydání Sabinova *Úvodu povahopisného*, kde je otisknut údajný Máchův výrok, ve kterém Sabina pravděpodobně z cenzurních důvodů vynechal poslední dvě slova. Jedná se o následující větu: „*Já miluju květinu, že uvadne, zvíře – poněvadž pojde; člověka, že zemře a nebude, poněvadž cítí, že zhyne na vždy; já miluju – ba více než miluju – já se kořím Bohu.*“⁸⁷ Arbes upozorňuje na záznam z Máchova zápisníku z roku 1833, který má stejné znění a od Sabinovy verze se liší právě posledními dvěma slovy: „*(...) já se kořím Bohu, poněvadž není.*“⁸⁸ Tím Sabina zásadním způsobem mění význam Máchovy poznámky, a tuto výpustku od něj (zřejmě nevědomky) přejal například František Bronislav Kořínek.

Článek *Sen K. H. Máchy* přináší i podrobnější výklad *Mnicha*, Arbes se zde znovu vrací k Sabinově charakteristice Máchovy poetiky. *K. H. Mácha jako turista* popisuje Máchovy cesty, o nichž máme zprávy z jeho zápisníku.

V listu *Politik* Arbes téhož roku vydal německý článek *Zur Charakteristik K. H. Mácha's*, za jehož překlad vděčíme Janskému a Polákovi, kteří jej zahrnuli do své knihy z roku 1941.

V *Rozhledech* se roku 1998 v článku *Ku charakteristice K. H. Máchy* pouští do výkladu okolností a časového vymezení vzniku Máchových děl. Polemizuje také nad výrokem z jedné z recenzí Máje, která Máchovu zádumčivost a tragický ráz básně považuje za básnickou pózu. Arbes tedy určuje myšlenkové jádro *Máje* a

⁸⁵ Hindlová, B.: Vzpomínka na Karla Hynka Máchu, in: Lumír : časopis zábavný a poučný 35, 1907, č. 4, s. 170.

⁸⁶ Arbes, J.: Několic črt z denníku Karla Hynka Máchy, in Besedy lidu 5, 1896, č. 18., s. 206.

⁸⁷ Sabina, K.: Úvod povahopisný, in Spisy Karla Hynka Máchy : Díl první, Praha, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna 1845, s.36.

⁸⁸ Krčma, F.: Literární zápisník K. H. Máchy, in Národní listy 63, 1923, č. 220, s. 9.

hledá v něm spojitosti s Máchovým osobním životem, aby doložil, že myšlenky v *Máji* vylíčené mají původ v básnickově nitru.

V časopise *Hlas národa* Arbes publikoval článek *Máchova Lori*, který byl později vydán pod názvem *Máchova poslední láska: Povahopisná črta ze spisů, denníků a dopisů Máchových* jako součást *Miniatur*. Prolíná poznatky o intimitě a erotice z Máchova života s jeho verši o lásce.

Článkem *Z literárních plánů K. H. Máchy* v časopise *Hlas národa* se Arbes znovu vracel k Máchovu deníku z roku 1833, na úryvcích z nějž ukazoval způsob Máchova tvoření. Pokoušel se soustavně popsat jeho poetiku a vyjádřil své přesvědčení, že kdyby bylo Máchovo dílo posuzováno v kontextu celku jeho práce, jeho literárních plánů i studií, bylo by jeho prvotní hodnocení zcela jiné.

Studie *Mácha jako herec* vycházela v *Květech*, jedná se o jednu z delších Arbesových studií. Popisuje Máchův vztah k divadlu a zmiňuje hry, ve kterých inscenoval, i detaily Máchova sporu s Josefem Kajetánem Tylem.

Dopisy K. H. Máchy v Rozhledech byly dalším zásadním textem, ve kterém Arbes znovu užíval Máchovu rukopisnou pozůstalost k revizi veřejností přijímaných představ o Máchově osobě.

Arbes je autorem hesla *Mácha*, Karel Hynek v dílu *Ottova slovníku naučného* z roku 1900. V tomto stručném životopisu popisuje dobové a kulturní poměry českých zemí, zmiňuje některé z literárních tvůrců, kteří Máchovu tvorbu či myšlení ovlivnili, z nichž nejsilněji lord Byron a Walter Scott. Považuje zde za důležité hned na několika místech zmínit i Máchovo vlastenectví. U popisu Máchovy publikační činnosti neopomíjí zmínit ani kritické přijetí Máje, posmrtnou recepci Máchových děl a další snahy o jejich znovuvydání. Jako jeden z důvodů pro prvotní negativní přijetí Máchovy práce uvádí i filozofické zabarvení, které se Mácha nebál promítat i do svých prací, včetně tematizace smrti a rozjímání nad životem jako takovým. Popisuje jeho povahu a shrnuje doposud vydané studie, které o Máchovi do přelomu tisíciletí vznikly, zmiňuje i vlastní zásluhy poznámkou, že „nejčastěji psal o Máchovi J. Arbes.“⁸⁹

Roku 1901 vyšel *Český parnas studentský za dob Máchových*. Z Pichlových pamětí zde Arbes připomíná, jak se Pichl na přednáškách Jungmanna seznámil s Máchovou literární tvorbou a posléze nechal otisknout Máchovu báseň *Svatý Ivan ve Večerním vyražení*, které redigoval. Arbes díky dohledání tohoto čísla určuje, že Máchova publikační činnost trvala od konce roku 1831 do 28. dubna 1836. Zmiňuje i literární snažení Máchových současníků, kteří, ač začali publikovat dříve než Mácha, nedosahovali kvalitou svých děl Máchovy velikosti.

Upozorňuje na stav české literární kultury a srovnává Máchova básnická díla z univerzitních dob s verši jeho současníků, jakými byli například Karel Jaromír

⁸⁹ Arbes, J.: *Mácha*, Karel Hynek, in *Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Lih–Media*, Praha, J. Otto 1900, s. 625.

Erben, Karel Sabina, Václav Jaromír Pícek nebo Karel Havlík, který se po Máchově smrti zasloužil o zachování některých jeho rukopisů. Arbes zmiňuje i postavení romantismu v tehdejší českém prostředí: „*Na dlouhou řadu let byl byronismus, Byron, ba i romantismus vůbec zažehnán, a každý, kdo se odvážil přihlásiti se třeba jen nějakým odstínem svých prací ku praporu romantickému, jako např. Karel Sabina, V. Nebeský, J. V. Frič, v pravém slova smyslu proskribován.*“⁹⁰

V kontextu literárního snažení jeho současníků Arbes konstatuje, že spíše v ústraní pracující Mácha ve své době „*pro veřejnost neexistuje.*“⁹¹

Z roku 1902 pochází *První zákmity k Máchovu „Máji“* publikované ve *Zvonu*. Arbes zde popisuje prostředí, v němž Mácha svou báseň tvořil, připomíná, že podle Josefa Bojislava Pichla Mácha toto dílo psal v bytě svých rodičů na Karlově náměstí, z Pichlových a Sabinových textů cituje popisy strohého pokoje, v němž tam Mácha přebýval. Počátek Máchovy práce na *Máji* podle básnickových poznámek klade do první poloviny roku 1834.⁹² Zmiňuje i nový rukopisný nález, na němž jsou Máchovým písmem zaznamenány verše, z nichž některé Mácha do své básně později vložil.

Po tomto datu už Arbesovy máchovské práce nalézáme v jeho sebraných spisech a ve vydání *Literarií*, některé z nich, kterým se nedostalo dokončení, zůstávají v jeho rukopisné pozůstalosti v Památníku národního písemnictví.

7. 2. *Máchův Máj*

Máchův Máj, uveřejňovaný na pokračování v *Květech* roku 1886, je jedním z mnoha textů připomínajících padesátileté výročí vydání *Máje*, závažnost jeho tématu si ovšem žádá samostatnou podkapitulu. Tato studie začíná Arbesovým popisem znovuzrodivší se májové přírody, v kontrastu s níž připomíná její pomíjivost. Ilustruje tísnivý pocit z tohoto vědomí nadcházejícího zániku na existenciálně zabarvených pasážích z *Máje*, ve kterých je Vilém při čekání na popravu postaven před nevyhnutelnost vlastní smrti. Mácha „*nemohl jinak nežli vzdáti ve své básni povinný hold básnický všemu, čím příroda těší a blaží; ale zároveň také nemohl potlačití myšlenky, které pozorováním a zkoumáním přírody naplňovaly jej smutkem a žalem otvírajíce perspektivu v tajemně děsivé*

⁹⁰ Arbes, J.: Český parnas studentský za dob Máchových, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, ed. K. Polák a K. Janský, Praha, Melantrich 1941, s. 105.

⁹¹ Tamtéž, 128.

⁹² Arbes, J.: První zákmity k Máchovu „Máji“, in Zvon : týdenník belletristický a literární, 1903, č. 11, s. 150.

*záhady záhrobí*⁹³ Vystihnutí této duality pro Arbesa představuje podstatu originality a velikosti tohoto díla.

Arbes se systematicky zaměřuje nejprve na dobový ohlas a znovu zmiňuje onen „*nepromíjitelný hřích vlastenecké kritiky*“⁹⁴: vystihuje podstatu prvotních recenzí Chmelenského, Tyla a Tomíčka, kteří dílo odsoudili pro stopy Byronova vlivu, nenaplnění vlasteneckých požadavků na poezii a samotné existenciální motivy včetně popisu posmrtnosti. Arbes hojně pracuje s citacemi ze jmenovaných textů, poukazuje na zmýlené koncepce v nich. Sám naopak hyperbolickými přídomy velebí volbu Máchových přirovnání, jeho práci s jazykem i výběr tématu, líčí „*[n]ejdojemnější, nejelegičtější stesk a žal nad nenahraditelně ztracenou mladostí a bezradostným, svrchovaně nešťastným jinošstvím, jaký kdy básník nějaký snažil se vysloviti (...)*“⁹⁵

Vrací se zde k diskuzi o Byronově vlivu na Máchovu publikaci: „*přes to vše, že jsme si oblíbili tvrditi o ní, žeť psána pod mocným vlivem poesie Byronovy, přece jest a zůstane jedinou svého druhu a zároveň jednou z nejčtenějších básní vůbec*“; o ní samotné se vyjadřuje, že „*může býti sice napodobena, ale nikdy překonána*“.⁹⁶

Je pro něj důležité zmínit i vliv, jaký tyto recenze měly na samotného Mácha a jeho duševní stav, dokládá to úryvkem z dopisu, který Mácha psal svému příteli. Arbesův výklad se zde pouští do propojení motivů Máchovy básně s osudem samotného básníka, ovlivněným právě těmito negativními recenzemi. „*A právě tak, jako byl mimoděk předpověděl v ‚Máji‘ nejbližší svou budoucnost, předpověděl i svůj vlastní osud. (...) Za několik týdnů ‚zašel za onu v obzoru skalinu‘, za kterou ho zrak lidský ‚nikdy, ach nikdy‘ neužít.*“⁹⁷

Máchovi se od dob těchto prvních kritik už dostávalo patřičného ohlasu a o významu *Máje* již nebyly činěny pochyby. Arbes se zde ovšem ještě pozastavuje nad příčinami, které k onomu kategorickému odmítnutí vedly, a hledá, jaké okolnosti později zapříčinily, že bylo dílo naopak velebeno zcela nekriticky. Považuje za ně rozkolísanost dobového pojetí romantična a poezie, jejichž úplných a bezezbytku platných definic není možné dosáhnout ostatně ani v naší současnosti. Právě rozličné pojetí romantismu jsou pro Arbesa důvodem, proč „*někteří nevážili z něho na příklad ani špetky ethičnosti, kdežto jiní vkládali do něho i myšlenky, kterých v něm není*“.⁹⁸

To rozvádí na prizmatu vyjádření domnělého vlastenectví, v jakém vnímal *Máj* J. E. Sojka, a cituje pasáž z Máchových poznámek, ve kterých sám básník jako

⁹³ Máchův *Máj*, in *Květy*: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním 8, 1886, č. 5, s. 507.

⁹⁴ Tamtéž, s. 509.

⁹⁵ Tamtéž, s. 508.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž, s. 510.

⁹⁸ Tamtéž, s. 512

smysl básně udával právě oslavu přírody, s níž měla pomíjivost lidského života a vášnivost lásky člověka přicházet do kontrastu.

Zaměřuje se na rozbor samotného textu, nejprve zpochybňuje zaběhlé určování žánru *Máje* jako básně lyricko-romantické – lyriku sice vidí zejména v závěrečné pasáži básně, celé dílo ovšem zařazuje jako báseň popisně-reflexivní.⁹⁹ Stejně tak se zamýšlí nad přiřazením básně k romantismu, přičemž v ní (za předpokladu vypuštění jejího prvního, „romanticky fantaskního“¹⁰⁰ intermezza) nic „*nereelního*“ nevidí, naopak chápe jeho děj jako zobrazení pravděpodobného, ač tragického lidského osudu.¹⁰¹ Zařazení básně do romantického proudu si vysvětluje nedostatečným povědomím o realismu v českých zemích, a realistické prvky dle něj převládají i v dalších Máchových dílech. Máchu samotného stále považuje za romantika, trvá ovšem na jiném chápání Máchova romantismu, než jakým byl tento směr definován v jeho současnosti. Tuto definici ovšem v této stati neuvádí.

Historie výkladu *Máje* vnímá jako zdroj poučení o vratkosti kritických názorů, které jsou často škodlivě ovlivněny dobovými tradicemi.

V další oddíl *Máchova Máje* je věnován genezi díla, Arbes datuje možný zárodek myšlenky díla k roku 1832, kdy Mácha podnikl cestu do kokořínské krajiny, do které má být děj *Máje* zasazen, srovnává slovní obraty jeho uměleckých textů s cestopisnými poznámkami. Rozebírá i další aspekty, které mohly utvořit podobu Máchova stylu tvorby, mezi nimi i vliv dalších autorů, zejména Byrona, a hledá inspirační zdroje. Uvádí pasáže z Máchových poznámek, ve kterých tuší spojení s myšlenkami a scénami z *Máje* – jedná se o zejména o postřehy a asociace, které mladého básníka napadaly při pohledu na českou krajinu. Právě to je Arbesovi argumentem pro původnost Máchovy poezie a důkazem pro to, že byly Máchovy práce tvořeny „*pod vlivy bezprostředních dojmů životních*“ a že jsou „*absolutním duševním majetkem Máchovým*“.¹⁰²

Na základě dochovaných informací o průběhu Máchova studia a rozsahu jeho četby, z níž Arbes vyzdvihl zejména Goetha, Waltera Scotta a Václava Klicperu, popisuje Máchova školní léta a jeho neobyčejný rozhled nejen v české literatuře. V této části se Arbes silně opírá o Sabinovu práci, cituje i Sabinova slova o Byronovu vlivu na Máchu. Výraznou částí této stati je znovuotevření tématu Máchova vlastenectví.

Píše o Máchově milostném životě, podle Sabiny usuzuje, že právě neštěstí v lásce je původcem zármutku, který básníka provázal, a jeho životní nespokojenosti. V době dokončování *Máje* navíc Eleonora Šomková otěhotněla.

⁹⁹ Tamtéž, s. 514

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 507.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 514.

¹⁰² Máchův Máj, in *Květy: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním* 8, 1886, č. 8, s. 665.

Do stati je vložena i beletrizovaná pasáž ve vyprávěcím stylu o básníkově snaze protlačit *Máj* přes přísnou dobovou cenzuru. Arbes rozvádí i okolnosti vydání díla a jeho prvotní uvedení v *Květech*, než opět přechází k chronologickému výkladu prvotní recepce díla. Tentokrát zmiňuje i přijetí Máje v zahraničí, konkrétně pozitivnější posudky v periodících *Planet*, *Österreichisches Morgenblatt*, *Týhodníku Petrohradském* a *Hronce*, a jejich zmínky z Máchova dopisu Hindlovi, ve kterém jej žádal, aby o *Máji* sepsal vlastní recenzi. Na textu Máchových dopisů nastiňuje i poslední dny jeho života. Zpravuje o zádušní mši, která byla uspořádána po Máchově smrti, a cituje část Sabinovy básně *Pomněnka na hrobě Karla Hynka Máchy*, která byla otisknuta v *Květech*.

Poslední část stati je věnována už posmrtnému ohlasu a začíná u Tylovy novely *Rozervanec*. Zde Arbes neposuzuje pravdivost či nepravdivost jejího základu, jeho postoj k Tylově karikatuře je ovšem v textu jednoznačný. Do protikladu k Tylově výrokům staví kladné posudky Máje od Němců.

7. 3. Karel Hynek Mácha: Studie povahopisná

Svazek *Karel Hynek Mácha: studie povahopisná*, který vyšel roku 1886 v nakladatelství Františka Šimáčka, byl vůbec první samostatnou knižně vydanou prací, která se Máchovi souhrnně věnovala.

V úvodu je otištěna verze Arbesova beletristického textu *Poslední okamžiky Máchovy*. Ten byl poprvé zveřejněn roku 1877 v *Lumíru* a později i v souboru *Ve službě umění*, obsahujícím povídky a literární skici nastiňující životy slavných autorů. Za ní je umístěna nepojmenovaná stať „Letos – v listopadu 1886 – bude tomu...“, ve které Arbes lituje nemožnosti sestavit z kusých informací o Máchovi, předávaných Máchovými současníky na jejich potomstvo, zevrubnější a objektivní popis Máchova života a povahy. Dostatečné biografické snahy nevidí ani v Sabinově *Úvodu povahopisném*, který sice považuje za jediný vhodný pramen, apeluje ovšem na opatrnost při přejímání informací z něj. Kromě úvodu kniha obsahuje dva rozsáhlejší oddíly: „Máchův duševní rozvoj a způsob jeho tvoření“ vychází ze studie *Jak básnil Karel Hynek Mácha* a druhá část „Máchova podoba a povaha“ ze stati *Portrét K. H. Máchy z Domáciho Krbu*.

Celé dílo nese obranné rysy, na rozdíl od *Máchova „Máje“* se zde Arbes nepouští do rozsáhlejšího rozboru Máchova díla. Přemítá zejména o jeho přijetí a o míře Byronova vlivu na Máchovu poezii; připomíná i jména Mickiewicz, Puškina a Lermontova, kteří byli Byronovou poetikou ovlivněni také, a jejichž dílům tento vliv neubral na velikosti. Zároveň svým povahopisem vystupuje proti označení Máchy jako výstředního člověka a podivína.¹⁰³

¹⁰³ Vyskočil, A.: *Básník : studie máchovské otázky*, Praha, Melantrich 1936, s. 115.

První vychází ze studie *Jak básnil Karel Hynek Mácha* z roku 1882. Před samotným tématem Máchovy poetiky se zabývá jeho povahou. Za výrazný rys Máchova charakteru prohlašuje jistý pesimismus či světobol, který byl podle něj pro Máchu přirozený a rozeznatelný ve všech významnějších Máchových pracích. K příčině tohoto postoje se chce Arbes dopracovat širším popisem Máchova prostředí a dospívání; rozepisuje se i o vlivu finanční tísně, která Máchu většinu jeho života provázela. V kombinaci s tehdejšími sociálními i společenskými poměry zde vidí Arbes kořeny Máchova vnitřního nepokoje a odtazivosti vůči jeho bohémsky žijícím spolužákům z univerzity, stejně tak i původ Máchovy lásky k samotě a krásám přírody. „*Zda div jaký, že truchlivost zastírá šerým závojem jeho duši, že truchlivost přechází v zádumčivost a tato stává se základním rysem jeho povahy?!*“¹⁰⁴ Připomíná i vliv básnickových přátelství a milostných zájmů – osobnostmi z Máchova nejbližšího okolí podle Arbesa byli vesměs také intelektuálně založení mladí muži s podobně pohnutými osudy, jako byl ten Máchův. U Eduarda Beneše se Arbes vyslovuje i o údajné rozervanosti jeho povahy, která Máchovi imponovala. Máchův přítel Franěk později umocňoval „*záhubný vliv mystických spisů*“¹⁰⁵, kterému Mácha později propadal.

První vlivy jiných autorů určuje Arbes k Máchově četbě Radcliffových a Spiessových knih, které, ač v té době populární, neměly valné umělecké hodnoty – v Máchovi ovšem probudily větší zájem o mystiku, přírodu a zříceniny starých hradů a zámků, což jej vedlo blíže k romantickým motivům. Od nich se Mácha dostal k umělecky hodnotnějším dílům Schillerovým a Goethovým ve stejné době, jako se v něm začalo probouzet vlastenecké cítění.

Arbes zde nechává otisknout několik Máchových juvenilních slok, už u nich vidí hudebnost rýmu, která je příznačná pro Máchovy pozdější práce, a osobitost spočívající v zádumčivých tématech. V kontextu těchto básnických pokusů staršího data je připomenuta i Pichlova vzpomínka na Máchův básnický debut. Dalšími aspekty vývinu Máchova ducha byly jeho působení v ochotnickém divadle, studia na univerzitě, u kterých Arbes cituje z Úvodu povahopisného o přitažlivosti, kterou pro Máchu měla metafyzika, silně na něj působila i práce Friedricha Ludwiga Zachariase Wenera. „*Obliba v samotě změnila se v samotářství skoro chorobné, přemítání v dumání a chmurné hloubání o záhadách nerozřešitelných.*“¹⁰⁶ Výrazněji se ale později upnul k dílu Waltera Scotta. V této části Arbes naznačuje Máchův zájem o literární historii a snahy o rozbor literárních děl.

Když ve svém výkladu Arbes přistupuje k Byronovi, zmiňuje nejprve jeho působení v jiných slovanských zemích – jedná se o zjevnou obranu Máchy proti těm, kdo ho nazývali epigonem. „*Za takových okolností, když i Mickiewicz, Puškin a Lermontov, pochopivše ducha a význam poesie Byronovy, nemohli nebo nechtěli se vlivu jejímu ubrániti, mohlo by se na první pohled zdáti, že*

¹⁰⁴ Arbes, J.: *Karel Hynek Mácha: studie povahopisná*, Praha, F. Šimáček 1886, s.38.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 52.

¹⁰⁶ Tamtéž.

nebylo pranic divného, když i Mácha vlivu Byronovu v první době skoro až podlehl.“¹⁰⁷ Arbes cituje úryvek z Tylovy kritiky Byronova díla, na níž ukazuje nepochopení, jakému se v českých zemích tomuto autoru dostalo; Máchovu náklonnost k jeho dílům si vykládá jako důkaz o jeho geniálním duchu. Zdůrazňuje také, že Máchova vlastní, individuální poetika vzešla z jeho niterných myšlenek, pocitů a zkušeností je v jeho pracích zastoupena značným dílem, a nelze od tak mladého autora čekat, že bude už na počátcích své literární dráhy oproštěn od přejatých vlivů, obzvláště, když byla česká básnická forma ještě stále neohrabaná. Přesto Mácha v práci s metrem a rýmem brzy vynikal nad svými současníky. „Jedinou základní myšlenkou a myšlenkami z ní se zrodivšími zabýval se mnohdy po mnoho roků a snažil se dáti různým způsobem základní myšlenke přiměřenou formu básnickou.“¹⁰⁸ Různé formy a Máchovy způsoby vyjádření jedné originální myšlenky Arbes ukazuje na úryvcích z *Máje*, z Máchova zápisníku i z jeho starších veršů. Tato teze o přirozené formě úměrné originální myšlenke díla je rozvedena i v *Nejpalcivější literární otázce české*.

Arbes hned několikrát připomíná zmařený potenciál Máchova básnického umu. Vrchol jeho originality vidí v *Márince*, která ve své době také nebyla kritickou obcí oceněna, a po níž začal Mácha psát pod Byronovým vlivem. Toto téma Arbes završuje uvedením Máchova citátu, podle kterého měl básník v úmyslu se od Byrona brzy odvrátit a věnovat se *Márince* podobným textům. *Mnich*, také jeví silné znaky Byronovy poetiky, nebyl Máchou nikdy dokončen.

Zajímavým momentem této stati je úryvek vyňatý z Máchových poznámek, ve kterém se píše, že hlavním účelem *Máje* má být oslava přírody. Tento úsek Arbes také přejal od Sabiny, až později vznikly pochybnosti o tom, v jakém kontextu je třeba tento výrok vnímat. Funkce přírody v Máchových textech ovšem nebyla zanedbatelná a básníkovu náklonnost k ní dokládají i jeho četné cesty po české krajině. „Není pochybnosti, že krajina, o kteréž básník náš (...) psal, byla by mu později vhodně posloužila jakožto realistická staffáž krajinářská k nějakému novému plodu.“¹⁰⁹

Na konci této kapitoly se vrací k otázce Máchova pesimismu, který se mu jevil „přirozeným následkem všech těch nesčetných nesrovnalostí společenských, politických, kulturních i osobních“¹¹⁰. K tomu váže i Máchovo vlastenectví a hlubokému porozumění pro okolní svět.

Druhý z rozsáhlejších oddílů *Studie povahopisné*, zaměřený na Máchův charakter a zjev, začíná zmínkou o portrétu, který je všeobecně přijímán za Máchovu podobiznu: „Vyobrazení Máchovo, jak jej vidíme v prvním ročníku „*Máje*“ a jak bylo později častěji reprodukováno, není podobiznou absolutně věrnou, nýbrž má cenu pouhé pravděpodobnosti.“¹¹¹ Arbes popisuje, jak byl

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 54.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 60–61.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 70.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 76.

¹¹¹ Tamtéž, s. 79.

tento portrét nakreslen podle muže, který byl Máchovi údajně podobný, a jeho současníci tuto podobu schválili, připomíná ovšem, že Mácha zemřel v šestadvaceti letech a muž na portrétu působí i díky hustému plnovousu o mnoho starší.

Vybírá citace Sabiny a Pichla, kteří se o Máchově tváři, postavě a způsobu oblékání vyjadřovali. Dále se zaměřuje na Máchovu povahu, vyjmenovává zejména negativní vlastnosti, na nichž se Máchovi současníci shodují, a které podle něj z obrazu básníka dělají karikaturu, a „*kterýmiž mělkost' a bezduchost' lidská stůj co stůj ,okrašluje' každého, kdo nejde do ,šablony'*“¹¹². Například z Pichlových vzpomínek uvádí i Máchovu údajnou rozmarnost a ctižádost, se kterou se měl svými mnohokrát přepisovanými básněmi chlubit svým přátelům. Pichl rovněž označuje způsoby Máchova chování jako výstřední až urážlivé, nezmiňuje ovšem konkrétní příklady takového chování.

Arbes proti atributu ješitnosti namítá, že mnoho jiných začínajících autorů takto šířilo svá díla mezi známé, a Mácha podle něj od svých přátel pravděpodobně mnoho pozitivních či erudovaných kritik neobdržel. „*Vrstevníci Máchovi vůbec Máchova ducha a povahu nepochopili – jakž možno se tedy domýšleti, že by toho dovedli mladiství přátelé jeho, studentíci?*“¹¹³ Znovu uvádí, že Mácha „*chtěl něco vykonati na prospěch svého národa*“¹¹⁴, a že „*[c]tižádost Máchova není sobeckou, pamatující všude jenom na sebe, nýbrž obou duševní pružinou, bez kteréž jest každé ryze umělecké snažení naprosto nemožné (...)*“¹¹⁵ Dokládá to tím, že Mácha se svým básnickým snažením nepřestal ani po tom, co vyšly recenze *Máje* od Tomíčka a Tyla. Odporuje i Sabinově popisu Máchovy povahy, ve které jej označuje za výstředního. Arbes Máchovu povahu vnímá jako nutný výsledek součinnosti vlivů jeho prostředí a doby a tvůrčí práce, tvrdí, že pokud bychom proto Máchu považovali za výstředního, „*musil by býti každý básník vůbec excentrickým*“¹¹⁶. Jako přibarvené vidí Sabinovo líčení Máchy coby fantasy. Na Máchových zálibách, jeho vztahu k ženám a jeho počínání tedy nevidí nic, co by v té době nebylo možné pozorovat u dalších umělců či studentů. Jeho zaujetí filozofickými tématy chápe jako doklad velikosti Máchova ducha, ne patologického rysu jeho povahy, jeho zálibu v cestování vysvětloval zejména láskou k české krajině, jako přirozený chápal i výběr Máchových přátel, z nichž také snímá charakteristiku podivínů. „*Přátelé Máchovi byli poctivci a vlastenci – upřímní přátelé pravdy a práva, slovem lidé širokého rozhledu v svět.*“¹¹⁷

Připomínal i fakt, že Mácha ve svých prvních básnických pracích vycházel ze žánrů, které byly v tu dobu v českých zemích oblíbené a kritikou chválené.

¹¹² Tamtéž, s. 98.

¹¹³ Tamtéž, s. 83.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 84.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 87.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 95.

Připomíná i horlivost Máchova vlastenectví, které se odrazilo i v jeho díle, z něžž „*dýše ryze český duch*“¹¹⁸; jeho neštěstí podle Arbesa vyvěralo i z nešťastného osudu českého národa¹¹⁹. Pevnost Máchova charakteru dokládá i jeho rozhodnutím oženit se s Šomkovou, matkou jeho dítěte, a starostí o ně i ve chvílích, kdy Mácha sám hladověl a trpěl nemocí, i obětavostí, s jakou se zachoval u požáru v Litoměřicích. „*Jisto jest, že nezachoval se dosti opatrně; ale skutek jeho přece má ráz heroický a ničím neodůvodňuje kterékoli z epithet, jimiž byl Mácha vrstevníky obmyslen.*“¹²⁰

Zamýšlí se nad původem těchto přívlastků, k čemuž dle vlastních slov nemá dost dokladů – „*i o stycích Máchových s vrstevníky jeho přešlo na nás tak sporých a kusých zpráv, žeť úsudek, nejmírněji řečeno, velmi nesnadný.*“¹²¹ Rozebírá ale Máchův vztah s Tylem a připomíná kontrast Tylova *Rozervance* s jeho článkem z *Květů* z roku 1841. Stejně jako Sabina vkládá do závěru své publikace i Hindlovo vyjádření k postavě Hynka z *Rozervance*, které dokládá některá Arbesova tvrzení – Mácha je v něm také označen za člověka podivného a neobyčejného, ale stejnou měrou, jako měl být podivný a neobyčejný i jeho život a jeho duševní síla.¹²²

7. 3. 1. Rozdíly v Sabinově a Arbesově povahopisu

Pro plné pochopení Arbesovy knihy je třeba zmínit i jedno z jejích východisek, *Úvod povahopisný*. Ačkoliv Sabinův spis obsahuje faktické nepřesnosti a chyby v úsudku, na které upozornil už Arbes, tento text přitáhl pozornost mnoha dalších literárních vědců i české veřejnosti. Sloužil jako primární zdroj nejen pro první Arbesovy časopisecké příspěvky o Máchovi a jeho myšlenková podstata je dodnes zásadní, stejně jako Sabinovy snahy o zachování Máchova odkazu.¹²³

Arbes přínos *Úvodu povahopisného* oceňuje a považuje jej za ve své době jedinečnou práci, která si zachovává objektivitu. Oba texty jsou zaměřeny zejména na Máchovu tvůrčí individualitu, věnují se charakteristice jeho povahy a prostředí, ve kterém Mácha žil a psal. Podle Thona Máchův literární odkaz byl u Sabiny upozaděn a fungoval jako „*podřadná složka osobního portrétu*“¹²⁴, Arbes věnuje charakteristice Máchovy tvorby větší prostor, ale celek *Studie povahopisné* je také zaměřen spíše na Máchovu osobu. Na nedostatek Sabinova porozumění pro smysl Máchova díla později upozornili i další badatelé, mezi nimi i Karel Krejčí. Sabina se pokoušel charakterizovat a ocenit jak básnickou sílu

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 115.

¹²⁰ Tamtéž, s. 107.

¹²¹ Tamtéž, s. 107.

¹²² Tamtéž, s. 111.

¹²³ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 443.

¹²⁴ Thon, J.: Karel Sabina o Máchovi, in Lumír : časopis zábavný a poučný 39, 1910-1911, č. 4., str. 182.

autora a odraz jeho nitra, tak sociální funkci literárního díla a jeho dobové tendence. Obě tyto Sabinovy snahy ovšem podle Jana Thona vedly k chaotickým závěrům.¹²⁵

Jednu z prvních recenzí Arbesovy knihy napsal František Vladimír Vykoukal do *Světozoru*, uznává v ní Arbesovy zásluhy nejen za očištění Máchova jména od výstředních přídomků a je si jist, že se příští Arbesovy práce budou o Sabinovo dílo opírat podstatně méně. Zároveň připomíná, že se ještě nikdo nepokusil vydat souhrnný Máchův životopis. V *Rozhledech literárních* srovnává Arbesův a Sabinův povahopis: „*Kniha Arbesova, jakož pokročilý věk náš sám vyžaduje, vyniká nad Sabinovu systémem a přísnějším ovládním látky, kdežto spisek Sabinův, uvádějící i celý denník Máchův a všechny plány a rozvrhy k budoucím pracím literárním, vyznačuje se bystrostí a původností náhledů, z nichž některé sice nebyly správné, ale většinou vskutku cenné.*“¹²⁶

Zásadní rozdíl mezi Sabinovou a Arbesovou charakterizací Máchy nalezneme v jejich postoji vůči Máchově údajnému rozervanectví a excentrizmu. Sabina Máchu popisuje zaběhlými přívlastky, které se Arbes pokouší vysvětlit a demystifikovat.

Arbes se se Sabinou rozchází i ve významu, který každý z nich dává Mnichovi. V tomto nepublikovaném díle, odkazujícím na rytířskou romantiku a přejímajícím více zahraničních vlivů zejména od Byrona, vidí Sabina Máchovo potenciálně vrcholné dílo.¹²⁷ V něm by podle něj Mácha postoupil blíže „*k pravému romantickému básnictví*“¹²⁸.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ F. V. Vykoukal: Karel Hynek Mácha : Studie povahopisná od J. Arbesa, in *Rozhledy literární* : Listy věnované písemnictví českému i cizímu 1, 1886, č. 2, s. 47.

¹²⁷ Voborník, J.: Karel Hynek Mácha, Praha, J. Otto, 1907, s. 67.

¹²⁸ Sabina, K: Úvod povahopisný, in *Spisy Karla Hynka Máchy : Díl první*, Praha, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna 1845, s. 93.

8. Arbesovy máchovské studie v kontextu dnešního poznání

Arbes si u Máchy správně všimá originality, vysoké jazykové úrovně *Máje* a Máchova „*mistrovského ovládní jazykového fondu*“¹²⁹, Arbesova dlouholetá badatelská práce byla nepochybně záslužná a neunikla pozornosti jeho nástupců na poli literární historie. Polák a Janský spatřují přínos Arbesových studií pro další máchovské bádání zejména v Arbesově práci s rukopisným materiálem a v jeho překladech Máchových zápisů z němčiny.¹³⁰

Kromě výkladu Máchových děl Arbes upozorňoval i na vzácněji popisované aspekty Máchova života, například na jeho působení v divadle a zájem o českou krajinu. Ve stati *Z literárních plánů H. K. Máchy* zdůraznil Máchovy literárněhistorické zájmy; doložil zde, že Mácha pozoroval a rozebíral synchronní jevy světové literatury. Tyto Máchovy snahy později rozebírá Felix Vodička ve stati *Mácha jako literární kritik*. Arbes v jednom ze svých nepublikovaných článků jako první upozorňuje i na zlomek Máchova připraveného dramatu, kterou datuje do roku 1833 a vyzdvihuje její nenaplněný potenciál.¹³¹

Přínosem jsou i Arbesovy kritické práce, jejichž význam spočívá i ve vyjádření Arbesova postoje ke kritice jako takové. „*Arbes tedy nejen rehabilituje Máchu, ale zároveň jeho prostřednictvím podniká své nejostřejší útoky proti zploštělým kritickým axiomatům.*“¹³²

Arbesovy studie mají několik slabých míst, z nichž jedno spočívá ve faktických chybách, zejména u informací, které Arbes přebral od jiných autorů, a jimž je věnována následující podkapitola. Druhým je přehnaně defenzivní stanovisko, pozorovatelné u některých Arbesových starších prací, které mělo za následek, že se ve svých argumentech často opakoval a nezaujatost jeho východisek tímto postojem utrpěla. Mnohé pozdější reakce na Arbesovu práci se shodují na tom, že jeho studie v některých případech vychází z osobního podnětu nebo nesou subjektivní zabarvení. Tolikrát zmiňovaná objektivita a nezaujatost je připomenuta už v recenzi Františka Vladimíra Vykoukala z *Rozhledů literárních*, která nedlouho po vydání *Studie povahopisné* upozorňuje na úskalí Arbesova zapáleného boje proti Máchovým prvním kritikům: „*mužové ti Máchovi prostě nerozuměli, právě jako zcela nechápali Byrona, ale nebyla to, tuším, vina jejich,*

¹²⁹ Arbes, J.: Máchův Máj, in *Květy* : časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním 8, 1886, č. 5, s. 509.

¹³⁰ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 447.

¹³¹ Vyhlídal, Z.: Jakub Arbes jako literární vědec, in *Českolipsko literární*, Česká Lípa, Státní okresní archiv Česká Lípa 2002, s. 66.

¹³² Tamtéž, s. 57.

– vždyť všichni vrstevníci jejich smýšleli podobně, – a nezasluhují proto ani pranýře, ani opovržlivého pokrčování rameny nad svými plody.“¹³³ Oproti mnohokrát připomínaným kritikám Tomíčka, Chmelenského a Tyla ovšem Arbes opomíná reakce Čelakovského, Palackého a Kollára, které se vůči Máji také stavěly odmítavě.¹³⁴ I Arbesovu obranu Máchy ve stati *Náš vzduch vznáší se nad vodami* označují Polák a Janský jako „příliš osobní“.¹³⁵ K vědecktější metodologii Arbes spěje až v pozdějších letech. Tendence posunu od prací se znaky beletrie k odborně a metodologicky vyspělejším statím nebyly v této době ojedinělé, pozorujeme je například i u Františka Xavera Šaldy.

Dalším odchýlením se od vědeckosti je užití vyprávěcího slohového postupu, kterého si můžeme všimnout při srovnání Arbesovy literárněhistorické práce s jeho uměleckými texty. Krejčí je přesvědčen, že tento způsob uchopení tématu prací Arbesovu objektivnost ohrozil také: „Arbes své postavy i děje stylisuje a tím se poněkud odchyluje od objektivní pravdy. Nečiní to však úmyslně, subjektivně je přesvědčen, že jeho podání je realisticky věrné. Jeho odchylky také netkví v tom, že by o své újmě něco měnil nebo přidával, nýbrž že ze svých pramenů bez dostatečné vědecké kritiky vybírá fakta beletristicky vděčná.“¹³⁶

Polák na tuto problematiku upozorňuje v dovětku k vydání *Literarií*: „A neodepře si autor takto bystrý a vtipný přiznat se místy i k vlastním, osobně podmíněným alotriím ‚kritiky intimní‘. Literárně vědný zpytovatel podává si tu napořád ruku s romanetistou i romanopiscem.“¹³⁷

Michal Charypar k tématu beletričnosti Sabinova *Úvodu povahopisného* uvádí, že „v pamětech obecně se úsilí o dokumentárnost, byť obvykle dominantní, nutně mísí s prvky směřujícími k fikci, jako je přinejmenším potřeba souvislého textu, kompoziční uspořádání, autorský záměr představit čtenáři pojednávanou osobnost konzistentně nějakým způsobem, atd.“¹³⁸ Zmiňuje, že romantické aspekty Máchova života k částečné beletrizaci vybízely; stejně tak je způsob Máchovy charakteristiky pochopitelně podobný tomu, jaký Sabina užívá u svých novelách. V kontextu dvou Sabinových textů o Máchovi si klade následující otázku: „Nefikcionalizovalo nám tyto původně publicistické či populárně vědecké texty teprve dodatečné stylové přehodnocení, způsobené podobně jako u Palackého Dějin časovým odstupem a vlivem nových poznatků?“¹³⁹ Arbesovy stati vybízí ke stejné úvaze.

¹³³ Vykoukal, F. V.: Karel Hynek Mácha, in *Rozhledy literární* : Listy věnované písemnictví českému i cizímu 1, 1886, č. 2, s. 47.

¹³⁴ Vyhlídal, Z.: Jakub Arbes jako literární vědec, in *Českolipsko literární*, Česká Lípa, Státní okresní archiv Česká Lípa 2002, s. 68.

¹³⁵ Polák Janáček 442

¹³⁶ Krejčí, K.: Jakub Arbes : Život a dílo, Mor. Ostrava ; Praha : Josef Lukasík, 1946, s. 404.

¹³⁷ Polák, K.: Doslov, poznámky a vysvětlivky, in *Literaria*, Praha, Státní nakladatelství krásné hudby a umění 1954, s. 370.

¹³⁸ Charypar, M.: Karel Sabina : „Epigon“ a tvůrce : Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání, Praha, Academia 2010, s. 52.

¹³⁹ Tamtéž, 53.

8. 1. Metodologie Arbesovy práce

V knize *Co je kritika, co není a k čemu je na světě* dělí Václav Černý podtypy kritiky sociologické, formalistické, impresionistické a tendenční – většina Arbesových (a později například i Šaldových) textů by v pojetí Černého nejvíce spadala do typu kritiky biograficko-psychologické, k jejímuž rozšíření došlo vlivem práce francouzského kritika Charlese Augustina Sainte-Beuva. Ta nazírala na dílo skrze znalost života a duševního světa umělce a pokoušela se postihnout jeho uměleckou individualitu. Černý ovšem zdůrazňoval, že je třeba dílo podrobit zkoumání na základě všech daných zřetelů, ačkoliv například „*Byronovo dílo je přímo ideálním zrcadlem osobního psychismu autorova*“¹⁴⁰ – výběr metody lze tedy uzpůsobit konkrétnímu autorovi. Z pojetí Václava Černého vycházíme i u rozboru Arbesovy metodologie. Alternativou by bylo zkoumání způsobu Arbesovy práce na základě stanovisek Felixe Vodičky; vhodnost tohoto příměru a vhodný materiál ke srovnání těchto dvou přístupů bychom našli i v literárněhistorických textech o Janu Nerudovi, kterému se věnovali Vodička i Arbes. Vodička kladl důraz i na výzkum geneze a zejména ohlasu díla, zajímal se i o jeho funkci, což je Arbesovi blízké. Dalším z možných prizmat se nám jeví pojetí literární historie Jana Mukařovského. Koncepti Černého vybíráme pro jeho podobnost se zaměřením literární historie, k jakému Arbes spěl: „*Že je úkolem a zároveň i nejtěžším úkonem literárněvědné práce poznat a definovat umělcovu osobnost, o tom nebylo nikdy pochybováno.*“¹⁴¹

Metodologické pokyny Černého pro literárněhistorickou práci, podobné stanoviskům Gustava Lansonova, byly zachovány v souboru *Úvod do literární historie*. Doporučuje badatelskou práci započít kritikou textovou neboli restituční, při které, není-li k dispozici spolehlivá kritická edice díla, je třeba shromáždit veškerý textový materiál vztahující se k danému autorovi či dílu a porovnat texty, které byly nalezeny v lišících se zněních. Jako další krok uvádí kritiku atribuční, která má i na základě jazykového rozboru pomoci potvrdit či vyvrátit autorství textu. Dále je třeba se zabývat kritikou pramenů, tedy vnějších vlivů a přejatých aspektů díla, které je zde zasazeno do kontextu svých možných předchůdců. Sem patří i úvaha nad možnou autostylizací autora a jeho inspirací jinými spisovateli, je třeba vzít v potaz úroveň jeho sečtělosti, jeho světonázor a literární cíle. Právě Máchu Černý udával i jako příklad spisovatele, jehož vlastní zápisky a poznámky nám mohou být v tomto ohledu klíčem ke zpracování jeho díla.¹⁴² Co se týče samotného studia vlivu, můžeme dále sledovat působení konkrétního autora či jeho díla jak na jiné autory, tak na další umělecké generace a směry.

¹⁴⁰ Černý, V.: *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*, Brno, Blok 1968, s. 23.

¹⁴¹ Černý, V.: *Úvod do literární historie : (texty seminářů v zimním semestru 1969/1970 na katedře literatury srovnávací a obecné filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1993., s. 67.

¹⁴² Tamtéž, s. 48.

Komplexnost Arbesova badatelského úsilí dokládá fakt, že se zabýval všemi oblastmi, které Černý uvádí. Ve svých studiích zmiňoval úroveň Máchova vzdělání a jeho zájem v četbě a kultuře. Věnoval se i kritice pramenů, pokoušel se nalézt a popsat vlivy jiných literárních děl a osobností, které ovlivnily Máchův vývoj a jeho poetiku. Nejvíce se vracel k otázce Máchova byronismu, která byla v jeho době stále aktuální. Pokoušel se o popis geneze Máchových děl, studoval proměny ohlasu Máchových prací, zejména ze strany časopisecké literární kritiky. Kontinuálně zpracovával i vzpomínky Máchových pamětníků, schraňoval rukopisný materiál a pročítal Máchovy dopisy. Na základě tohoto materiálu se pokoušel podat pravdivější obraz Máchy, než jaký ulpěl v tehdejším kulturním povědomí, a pokoušel se napravit mylné představy české veřejnosti.

„Poetické dílo tak epochálního významu jako Máchův ‚Máj‘ nepůsobí na inteligentního čtenáře pouze svou poesíí v nejširším a nejvlastnějším slova smyslu, svou myšlenkovou hloubkou a stylistickou vybroušeností, nýbrž budívá začasť i myšlenky zalétající netoliko k osobnosti básníkově, nýbrž i k ovzduší, v němž báseň vznikala, a vůbec k nesčtým podrobnostem od prvního zákmitu až po definitivní dokončení.“¹⁴³ Opakujícím se motivem Arbesových prací je důraz na charakter prostředí a doby, která podle něj autora formovala – chtěl se k pochopení Máchy přiblížit i skrze ně.

U svého snažení se neubráníl sklonům k beletričnosti: U Arbesových článků a studií, ve kterých pracoval s Máchovými rukopisnými pozůstalostmi, *„měl na mysli širší okruh čtenářská, a nechtěl jen vydávat, nýbrž také vykládat“*.¹⁴⁴ Pokoušel se detaily Máchova života ponejvíce na základě podkladů z jeho rukopisné pozůstalosti dokreslit.

Životopisná fakta přesto nejčastěji přejímal z prací Karla Sabiny a Josefa Bojislava Pichla, jak je tomu například u stati *Jak básnil Karel Hynek Mácha*. Ze Sabinova *Úvodu povahopisného* do Arbesových statí prosákly i faktografické chyby. Při přejímání informací z cizích zdrojů nebyl Arbes vždy důsledný, ale jeho práce s rukopisným materiálem odhalila některé omyly, kterých se dopustil jeho předchůdce, Karel Sabina. Arbes porovnával verze opisů, na kterých se dochovalo Máchovo dílo, a popisoval jejich nesrovnalosti, jak je vidět například u jeho srovnání *Ballady* s dochovanými opisy a její verzí v Kobrově *Spisech Karla Hynka Máchy*.¹⁴⁵ O ověření přejatých či kusých informací minimálně pokoušel:¹⁴⁶ *„praví o Pokorného rodičích, že byli chudí venkované. Náš důvěrník (...) uvádí však, že byl Pokorný rodem z Benešova...“*¹⁴⁷ Zároveň dával najevo

¹⁴³ Arbes, J.: První zákmity k Máchovu „Máji“, in Zvon : týdeník belletristický a literární, 1903, č. 11, s. 150.

¹⁴⁴ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 452.

¹⁴⁵ Arbes, J.: Několik črt z denníku Karla Hynka Máchy, in Besedy lidu 5, 1896, č. 18., s. 207.

¹⁴⁶ Arbes, J.: Máchovi přátelé a kolegové, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, ed. K. Polák a K. Janský, Praha, Melantrich, 1941, s. 74.

¹⁴⁷ Tamtéž, 76.

snahu pátrat po dalších aspektech Máchova života a osobnosti, které jeho předchozím životopiscům mohly uniknout, zpovídal Máchovy současníky a pokoušel se získat nové informace.

Objektivitu Arbes považoval za nutný předpoklad k literárněhistorické práci. Mnohé pozdější reakce na jeho vlastní studie se ovšem shodují na tom, že tyto texty v některých případech vychází z osobního podnětu nebo nesou subjektivní zabarvení.

Karel Polák Arbesovy publikace trefně charakterizuje jako texty „*psané s průkopnickým zřetelem ke vztahům mezi uměleckou tvořivostí a společenskými poměry, bojující o lepší postavení tvůrčího člověka ve společnosti a o pochopení jeho tvorby.*“¹⁴⁸

Arbesovy soudy o Máchově práci byly nepochybně ovlivněny i jeho názorem na společenskou funkci umění, zejména k tématu kritického přijetí Máchovy práce se Arbes vrací vícekrát. Tyla, Tomíčka a Chmelenského jako první kritiky *Máje* Arbes zmiňuje ve většině svých delších textů o Máchovi a dochází pokaždé ke stejným závěrům, opakuje užité citáty a podkládá své poznatky podobnými formulacemi. Většinu svých článků přepracovával pro pozdější vydání, nebo si z nich určité pasáže vypůjčoval pro jiný text. Opakující se slovní obraty vidíme i ve *Studii povahopisné*, kde v obou hlavních oddílech nalezneme formulaci „*člověk neobyčejný, povaha hluboká, cituplná, nepřístupná – samotář, nespokojenec, ba rozervanec*“¹⁴⁹.

Arbesovův subjektivní postoj se odráží i v jazykové podobě jeho textů, například ve výběru citově zabarvených slov a užití přirovnání, hyperbol či deminutiv. Ty najdeme zejména ve statích, ve kterých Arbes sklouzává k vyprávěcímu stylu. V určitých pasážích se nad Máchovým osudem dojíká, například v *Posledních okamžicích Máchových* uvádí, že se Mácha toužil „*dívati v bledou tvářinku a nevinná očka svého miláčka. V beznadějnosti své nežádal více, než aby mu bylo přáno kochati se v přírodě a žítí svému dítěti...*“¹⁵⁰

Citově zabarvené výrazy ovšem nacházíme i v textech, u kterých čekáme ryze vědecký charakter. V hesle *Mácha, Karel Hynek* v *Ottově slovníku naučném* Arbes opouští neutrální tón svého výkladu ve chvíli, kdy popisuje prvotní kritické odmítnutí *Máje*. „*Nejdojemnější, nejelegičtější stesk a žal nad nenahraditelnou ztrátou mladosti a bezradostným, svrchovaně nešťastným jinošstvím, jaký kdy básník některý snažil se vysloviti, (...) vše to (...) pokládáno za plané, bezúčelné, pravého básníka nedůstojné hříčky bídného, se svým žalem pouze kokettujícího*

¹⁴⁸ Polák, K.: Doslov, poznámky a vysvětlivky, in *Literaria*, Praha, Státní nakladatelství krásné hudby a umění 1954, s. 369.

¹⁴⁹ Arbes, J.: *Karel Hynek Mácha : studie povahopisná*, Praha, F. Šimáček 1886, s. 23 a 81.

¹⁵⁰ Arbes, J.: *Poslední okamžiky Máchovy*, in *Lumír : časopis zábavný a poučný* 5, J. V. Sládek, Praha, 1877, č. 23, s. 373.

rýmotepce.“¹⁵¹ Nebylo vzácností, že Arbes sahal po téměř patetizujících výrazech. Procítěného efektu dosahoval v časopiseckých příspěvcích i citacemi přímo z Máchova díla, vysvětluje jimi i některé aspekty Máchova života či psychického rozpoložení: „*Podivný byl Mácha v lásce i nešťastný – ‚sklamánáť láska má – kdo srdci takému – – útěchy jaké dá – ‘*“¹⁵²

Vlastní poznatky doplňuje i citáty z Máchových deníků. Svůj narativ staví kolem úryvků pramenů, vybírá vhodné citace dokreslující popisované scény a podtrhující jeho pointy. Výklad je opřen o hojné citace z dopisů, deníkových záznamů a poznámek, které se dochovaly v Máchově pozůstalosti, užívá je i v přímé řeči.

Typická je pro jeho práci i recyklace textů – jejich pasáže či často vypůjčuje do dalších studií. Zde narážíme i na jednu z nejzjevnějších vad Studie povahopisné – obě rozsáhlejší kapitoly se ve svém obsahu částečně překrývají a opakují se v nich stejné fráze.

8. 2. Badatelské omyly Arbesových textech a obecná úskalí máchovského zkoumání

Na začátku kapitoly je třeba připomenout, že Máchova rukopisná pozůstalost nebyla badatelům k dispozici ihned ani ve své úplnosti, mnoho opisů bylo shromažďováno postupně a Máchova rukopisná pozůstalost byla postupně podrobována důkladnějšímu přezkoumání.

V Arbesových textech nalezneme omyly dvojího typu: ty, které jsou důsledkem Arbesovy vlastní nedůslednosti, a ty, které vycházejí z dobového stavu poznání Máchovské problematiky. Arbesovi je vyčítáno mnoha literárními historiky (včetně například Krejčího), že si nedostatečně ověřoval pravdivost faktů přejímaných z jiných zdrojů, zejména zahraničních. Vyhlídal upozorňuje na příklad prvního typu v Arbesově *Prvních zákmitech k Máchovu „Máji“*, ve kterých je uvedeno, že Mácha v roce 1833 nepublikoval, a tímto tvrzením vyvrátit představu o Máchově touze po slávě.¹⁵³ Další ukázkou badatelského omylu může být problematika data Máchova narození. *Karel Hynek Mácha: biografická skizza* (která je upravenou verzí Arbesova příspěvku do *Ottova slovníku naučného*) v Arbesových *Literariích* už uvádí správně 16. listopad 1810, a upozorňuje, že „*všechna jiná data, jako na pamětní desce rodného domu č. 400-III, na náhrobku v Litoměřicích a v různých publikacích, jsou nesprávná.*“¹⁵⁴

¹⁵¹ Arbes, J.: Mácha, Karel Hynek, in Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Lih–Media, Praha, J. Otto 1900, s. 623.

¹⁵² Arbes, J.: Karel Hynek Mácha : studie povahopisná, Praha, F. Šimáček, 1886, s. 112.

¹⁵³ Vyhlídal, Z.: Jakub Arbes jako literární vědec, in Českolipsko literární, Česká Lípa, Státní okresní archiv Česká Lípa 2002, s. 65.

¹⁵⁴ Arbes, J.: Karel Hynek Mácha : biografická skizza, in Literaria, ed. K. Polák, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1954, s. 79.

Chybné datum uvedl už Michl jako autor prvního Máchova vydaného životopisu.¹⁵⁵ Podobné chyby se někteří autoři později dopustili u datace Máchova úmrtí.

Omyl vycházející z dobového přesvědčení můžeme vidět na problematice podvržení *RKZ* – to v Arbesově době ještě nebylo dokázáno, proto Sabina i Arbes zmiňují *Rukopis Královédvorský* jako staré literární dědictví, které ovlivnilo Máchův umělecký vývoj, Arbes je dokonce autorem článku *Oslavení památky rukopisu Královédvorského* vydaného roku 1867 v časopise *Hlas*. Sabina na Máchově údajném zalíbení v *Rukopisu Královédvorském* vystavil obraz Máchy jako vlastence a milovníka starých slovanských písní, který údajně tvrdil, že je tento rukopis nejdůmyslnějším vzorem našeho básnictví.¹⁵⁶ Poté, co většina vědecké obce uznala *Rukopisy* za podvrhy, vrhala ona Sabinou popsaná spojitost stín i na Máchu, který z této domnělé památky národního písemnictví do svých básní přejímal některé umělecké prvky a tvary slov.¹⁵⁷

Jedním ze Sabinových pomýlení, ze kterých později vycházel i Arbes, je podle Krčmy výklad jednoho z rukopisných fragmentů, na kterém Mácha píše, že hlavním účelem *Máje* je oslava přírody. Krčma tento záměr zpochybňuje a vyslovuje se, že se mohlo jednat spíše o záměrně pozměněný popis díla, který Mácha chtěl dodat cenzoru Zimmermannovi.¹⁵⁸ Podle Jana Thona mohl při této události ovšem být Sabina přítomen: „*Byl to patrně on, kdo s též zasloužil o připuštění Máje do tisku, úskokem na cenzoru Zimmermannovi, jemuž byla Máchova báseň vyličena jako mravoličný spis. (...) Je pak jen logické, že po Máchově smrti měl Sabina také lví podíl jak na vydání jeho spisů, tak a první masovější recepci Máchy prostřednictvím almanachu Máj 1858.*“¹⁵⁹

Cenzura jako taková hrála nezanedbatelnou roli i v pozdějším výkladu Máchova díla. Vnášela mnohé otázky do Máchova autorského záměru, jak popisuje Petr Píša: „*Předpokládalo se, že (...) „cizorodé“ elementy vnesl do textu buď sám Mácha v procesu autocenzury, anebo jsou bezprostředním důsledkem cenzury, tedy výsledkem zásahu cizí, cenzorovy ruky.*“¹⁶⁰ Z tohoto důvodu například zpochybňuje vynechávání vlastenecky laděných slok z prvního vydání *Máje* v dalších vydáních Máchových spisů. Polemizuje také o celkové věrohodnosti oné příhody s cenzorem Zimmermannem – historka o boji proti cenzuře podle něj

¹⁵⁵ Michl, J. V. J.: Máchův životopis v Ouplném literaturním létopise, in Karel Hynek Mácha ve vzpomínkách současníků, ed. K. Janský, Praha, Svobodné slovo-Melantrich 1959, s. 10.

¹⁵⁶ Králík, O.: K. H. Mácha a Rukopisy, in Realita slova Máchova, ed. R. Grebeníčková a O. Králík, Praha, Československý spisovatel 1966, s. 18.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 19.

¹⁵⁸ Krčma, F.: Literární zápisník K. H. Máchy, in Národní listy 63, 1923, č. 220, s. 9.

¹⁵⁹ Charypar, M.: Karel Sabina : „Epigon“ a tvůrce : Textová přibuzenství jako zdroj smyslu a poznání, Praha, Academia 2010, s. 30.

¹⁶⁰ Píša, P.: „Jsme spolu tak zadobré, že mi slíbil, abych se nestaral, že tomu pomůžeme a že projde.“ : cenzura díla Karla Hynka Máchy : Počátky české literární kritiky v době osvícenské: východiska - model – perspektivy, Česká literatura : časopis pro literární vědu 66, ed. D. Dobiáš a D. Smyčka, 2018, č. 1, s. 34.

ze Zimmermana tvořila karikaturu, která stála proti silám české národní literatury. „*Takovým vyprávěním mohl být do pozadí odsunut záporný postoj nemalé části literární veřejnosti k vydané básni, stejně jako skutečnost, že na druhé české vydání si Máchův Máj (...) musel počkat celých pětadvacet let.*“¹⁶¹

Drobných změny významu se ve svém výkladu dopustil i sám Arbes. Sabinův *Úvod povahopisný* cituje jeden z Máchových dopisů: „*Tento byt mně bohové hor popřáli co svému ctiteli,*“ *psal jsem Strobachovi (...)*“.¹⁶² Arbesovy *Poslední okamžiky Máchovy* ovšem podávají mírně pozměněnou verzi: „*Tento byt mně bohové popřáli,*“ *zašeptal mladík pro sebe (...)*“.¹⁶³

Arbes sám některá Sabinova pomýlení opravoval a zejména ve svých pozdějších studiích pečlivěji pracoval s rukopisným materiálem. Odhalil tak například, že Máchova báseň *Ballada*, kterou Sabina uveřejnil v roce 1942 v časopise *Nitra*, byla mezi rukopisnými památkami zachována v ucelenější a pro tisk vhodnější podobě; sám tuto její verzi vkládá do svého článku *Několik črt z denníku Karla Hynka Máchy*. Podobně takto časopisecky vydává například původní verzi Máchova *Doslovu ku Křivoklátu*. Srovnání některých Sabinových citací a originálu Máchových rukopisů provádí Lubomír Tomek; připouští, že některé Sabinovy vypustky či úpravy textu mohly být z cenzurních důvodů, ale zároveň ukazuje, že do textu Sabina zasahoval i v pasážích, které si toho nežádaly.

8. 3. Účel a smysl *Máje*

Za jádro Máchova *Máje* Arbes považuje psychický konflikt mezi Vilémem a Jarmilou. „*Ústředním bodem psychického konfliktu ‚Máje‘ tedy jest padlá dívka, a psychický konflikt sám jen přirozenou důsledností v hlubinách duše uraženého muže, když se dozví, že horoucně milovaná bytost není bytostí čistou, nýbrž svůdcem zneuctěnou.*“¹⁶⁴ To vyvěrá z Máchových vlastních prožitků – Arbes zde motivy *Máje* spojuje s doloženými událostmi ze soužití Máchy a Šomkové, konkrétně s Máchovou žárlivostí a jeho chorobné obavy z nevěry, podložené obsahem dochovaných dopisů, ve kterých Mácha zpochybňoval, že je skutečně otcem dítěte Šomkové.

Do své *Studie povahopisné* Arbes zahrnul už Sabinou otisknutou Máchovu poznámku, podle které je účelem *Máje* oslava májové přírody.

¹⁶¹ Tamtéž, 62.

¹⁶² Sabina, K.: *Úvod povahopisný*, in *Spisy Karla Hynka Máchy : Díl první*, Praha, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna 1845, s. 57.

¹⁶³ Arbes, J.: *Poslední okamžiky Máchovy*, in *Lumír : časopis zábavný a poučný* 5, 1877, č. 23, s. 359.

¹⁶⁴ Arbes, J.: *Ku charakteristice K. H. Máchy*, in *Rozhledy : revue umělecká, politická a sociální* 8, 1898, č. 1, s. 11.

8. 4. Pojem romantismu a realismu v Arbesových textech

Miloš Pohorský ve své úvaze nad počátky tohoto uměleckého směru v naší zemi klade možný zárodek českého romantického básnictví k prvním zákmitům subjektivního procitování a vnitřního nepokoje v básních Jana Kollára. Přestože se rysy romantismu objevovaly i v díle Friče, Nebeského, Sabiny a dalších autorů, nejvýrazněji je s ním spojován právě Mácha: „*Individuální rysy Máchovy osobnosti a tvorby byly někdy zaměňovány za specifické rysy českého romantismu vůbec.*“¹⁶⁵

Nuance definic romantismu i realismu české literatury 19. století se ovšem často odlišují v různých dějinných obdobích i ve výkladu různých autorů. Podle Karla Krejčího vidíme zásadní rozdíl mezi těmito dvěma směry v postoji člověka ke společnosti: v pojetí romantismu je jedinec staven do protikladu ke společnosti, nebo je skrze subjektivní pohled autora vnímán jako individualita stojící mimo ni. Pomocí vztahů subjektu k jeho okolí rozebírá charakter romantismu Máchovy doby a Máchy samotného i Pavel Vašák v *Šifrovaném deníku Karla Hynka Máchy*, kde se pokouší na základě tohoto pojetí uchopit význam a smysl Máchova deníkového textu.¹⁶⁶ Říká, že společným jmenovatelem různých definic romantismu je pojem opozice, ať už v klasickém pojetí rozporu mezi snem a skutečností nebo společností a jedincem.¹⁶⁷

Tato pojmová rozkolísanost je zmíněna i Arbesově *Máchově Máji*: „*Podobně jako o poesii vůbec, nemáme po dnes přesně ustálené, všeobecně platné definice romantismu. A jedině to, zdá se nám, jest hlavní příčinou, proč byl ‚Máj‘ tak různě posuzován a vykládán, že někteří nevyvážili z něho na příklad ani špetky ethičnosti, kdežto jiní vkládali do něho i myšlenky, kterých v něm není.*“¹⁶⁸ Ve stejné Arbes studii oponuje pojetí romantismu, jaké vyznívá z kritické práce Jana Erazima Sojky: ten Máchův romantismus spojoval s jeho údajným vztahem k vlasti. Podobnou spojitost Arbes nevidí, přestože samotného Máchu za romantického básníka považuje, v *Máchově hesle do Ottova slovníku naučného* je Máchův romantismus a byronismus „*přirozeným následkem erupčního tvoření, snažícího se vymknouti se z tradičních okovů*“¹⁶⁹. Staví se ale proti určení *Máje* jako romantického díla, i přes fantaskní motivy v něm vidí více prvků realismu.

Jaroslava Janáčková v monografii *Arbesovo romaneto* ohledně Arbesova vnímání vzájemného vztahu romantismu a realismu uvádí, že se Arbes v rané

¹⁶⁵ Pohorský, M.: Český romantismus v evropském kontextu, in *Česká literatura* 26, 1978, č. 1, s. 3.

¹⁶⁶ Vašák, P.: *Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy*, Praha, Akropolis 2007, s. 36.

¹⁶⁷ Vašák, P.: *Tamtéž*, s. 37.

¹⁶⁸ Arbes, J.: Máchův Máj, in *Květy* : časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním 8, 1886, č. 5, s. 512.

¹⁶⁹ Arbes, J.: Mácha, Karel Hynek, in *Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Lih–Media*, Praha, J. Otto 1900, s. 624.

fázi své literárněvědné práce oběma pojmům zásadně vyhýbal a později se romantismu zastával zejména „v zápalu polemiky proti konzervativní platformě“¹⁷⁰. Ve vytyčování hranic jednotlivých směrů i v kategorizaci děl postupoval zdráhavěji oproti dobové kritice, která někdy sklouzávala přímo k jejich hodnocení. „*Patrně také s ostnem proti odpůrcům těch, kdo přijímali navzdory konzervativní kritice odsuzovaný ‚romantismus‘ jako své bojové heslo, tedy na obranu májovců, charakterizoval Arbes roku 1867 celé literární dění posledních desetiletí jako evoluci romantismu, jako různé jeho typy a projevy.*“¹⁷¹ V realismu a romantismu také neviděl polární opozita. „*Pod realismem rozuměl jednak respekt básníka k reálnému životu a k jeho rozporům (i k jeho boji o pokrok, jednak převahu rozumu – inspirovaného mimo jiné vědou – nad obrazností. [...] Protikladem realismu nebyl ovšem ranému Arbesovi romantismus, ale idealismus. Romantismus se mu naopak jevil jako metoda realismu blížká.*“¹⁷²

8. 5. Byronismus a původnost Máchovy poetiky

Pojetí hranic byronismu bylo v českých zemích utvářeno i kulturním kontextem a kritickými reflexemi Byronova díla, což ovlivnilo i recepci a výklad samotného Máchy. Bohuslav Mánek ve své studii *Máchovské aluze v českých překladech Byrona* ukazuje, že mělo uvažování o Máchovi v kontextu Byrona hlubší dosah a že byla percepce děl těchto dvou autorů usouvztažněná natolik, že některé stylistické rysy překladů od Josefa Jiřího Kolára, Edmunda Břetislava Kaizla a Josefa Durdíka jsou někdy bližší Máchově poetice než anglickému originálu. Vidí i paralelu mezi popisem poprav v Byronově *Palisině* v překladu Kaliny a scénou z *Máje*. V důsledku tohoto usouvztažnění Máchovy a Byronovy poetiky poté rozvoj kultu Máchy vedl i ke zvýšenému zájmu českých překladatelů o doposud nepřilíš známé anglické básníky, například Henry Kirke Whita, u jehož života a díla Mánek nalézá několik paralel s Máchovým.

Míra cizích vlivů na Máchovo dílo a jejich domnělé implikace byly v raných kritikách *Máje* zároveň i jedněmi z kritérií jeho hodnocení. Podle Arbesa Máchu kvůli údajnému byronismu odsuzovali zejména Tyl a Chmelenský. Naproti tomu Sabina ve svém *Úvodu povahopisném* Byronův vliv vyzdvihuje, což přijetí Máchova díla v českém prostředí znesnadnilo.¹⁷³ Tyto soudy o Máchově přejímání cizích motivů a stylů později odvrací pozornost od osobitosti Máchovy poezie.

¹⁷⁰ Janáčková, J.: Arbesovo romaneto : z poetiky české prózy, Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 82

¹⁷¹ Tamtéž, 83.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Vyskočil, A.: Básník : studie máchovské otázky, Praha, Melantrich 1936, s. 100.

Silný Byronův vliv na Máchovu poezii popsal v roce 1870 i Josef Durdík¹⁷⁴; proti jeho tezi o Máchově jednostranné nápodobě Byrona se Arbes odvolává ve stati *Máchův Máj*. Arne Novák ve svém úvodu k souboru Máchových básní připomíná, že Mácha sám svého *Mnicha* označil jako plod byronismu, a popisuje silný vliv Byronova díla na dějovou stavbu *Cikánů*.¹⁷⁵

V Arbesově pojetí Máchova byronismu vidíme jistý rozpor. Ve *Studii povahopisné* chápe formu Máchova díla jako originální, zároveň jí ale připisuje podobnost s byronskou veršovanou romantickou povídkou.¹⁷⁶

Pokud bychom tento výrok pochopili jako přiznání Máchova plného podlehnutí cizímu vlivu, přel by se s Arbesovým nárokem na původnost literárního díla, podle něž je třeba se v umělecké tvorbě vyvarovat nápodobě nebo tendenčnosti. K nápodobě a přejímání z cizích děl se Arbes vyjadřuje například v článku *Poesie a osvěta*: „[B]ásník, jako každý jiný umělec vůbec, nemůže plodům svým vdechnouti více ducha, než má sám k dispozici. Všim, co si byl vydlužil, může nedostatek svůj maskovati, může na čas klamati; ale dříve nebo později může být přece jen z klamání toho nezvratně usvědčen. A byť i usvědčen nebyl, (...) on nemá a nemůže mít nikdy oné kulturní váhy a síly, jako básník, který třeba jen v jediném, dokonalém plodu svém byl ve všem všudy úplně samostatným.“¹⁷⁷

Arbes připomíná, že Mácha sice ovlivněn byl, ovšem aspektů ovlivňujících podobu jeho poetiky bylo mnohem více a jeho dílo je i přes ně ve své formě zcela jedinečné; nebýt jeho předčasné smrti, zbavil by se Mácha tohoto vlivu zcela.¹⁷⁸ Předchozí citát o Byronově vlivu Arbes uvádí v kontextu *Pouti krkonošské*, ve které Byronovu formu pozoruje nejsilněji. Uvádí: „*Duch, kterýmž je práce ta prodchnuta, jest sice ryze Byronovský, ale dle toho, co jsme byli až dosud ku charakteristice Máchova duševního rozvoje naznačili, možno jej tímtež právem nazvati duchem ryze Máchovským.*“¹⁷⁹ Tento individuální ráz vyzdvihuje, jelikož byronská forma, kterou mladý Mácha užil, byla spíše důsledkem jeho teprve rozvíjejícího se básnického umu; ještě si tedy neosvojil formu zcela vlastní. „[N]elze jinak než přiřknouti Máchovi přes všechnu podobnost mnohých prací jeho s pracemi jinými přece jen jméno básníka rozhodně původního, jenž by byl časem svým, až by se byl totiž zbavil mocných vlivů cizích a vytvořil si také úplně samostatnou formu svou básnickou, zcela jiné dráhy nastoupil, než na jakých jej pro předčasnou smrt jeho sledovati můžeme.“¹⁸⁰

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 113.

¹⁷⁵ Novák, A.: Karel Hynek Mácha, in *Básně rozmanité : Máj ; Zlomky veršů ; Versuche ; Zlomky dramatické, novellistické a jiné ; Dopisy ; Denník*, Praha, Jan Laichter 1907, s. 30.

¹⁷⁶ Vyskočil, A.: *Básník : studie máchovské otázky*, Praha, Melantrich 1936, s. 116.

¹⁷⁷ Arbes, J.: *Poesie a osvěta*, in *Rozhledy literární : Listy věnované písemnictví českému i cizímu* 1, 1887, č. 11, s. 315.

¹⁷⁸ *Máchův Máj*, in *Květy: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním* 8, 1886, č. 8, s. 661.

¹⁷⁹ Arbes, J.: *Karel Hynek Mácha : studie povahopisná*, Praha, F. Šimáček, 1886, s. 58.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 65.

Téhož roku, kdy vyšla *Studie povahopisná*, Arbes ve stati *Máchův Máj* popisuje toto dílo jako „*vymykající se z plané šablony a více méně otrocké imitace klasických pavzorů*“.¹⁸¹

Arbes tedy Máchu považuje za autora, který v raných fázích své tvorby přejímal cizí vzory, v jeho tvorbě ovšem viděl jasné znaky individuality a tvůrčí obraznosti, které by ho vynesly z područí těchto vlivů, pokud by mu bylo umožněno dalšího vývoje.

S tematikou cizích vlivů se pojí i otázka Máchova vlastenečství. Zejména prvními recenzenty *Máje* bylo zpochybňováno, přestože byla uvozena silně vlastenecky laděnými verši.¹⁸² Součástí Arbesových rehabilitačních snah bylo i vyvrácení této domněnky – činí tak například v článku *Několik črt z deníku K. H. Máchy*, v němž nechává otisknout *Balladu* z Máchovy pozůstalosti, jíž dokládá vlastní tvrzení o Máchově vlasteneckém zápalu.¹⁸³

Této oblasti máchovského zkoumání se dále věnovali například René Wellek, Vojtěch Jirátko, Martin Procházka a Mánek.

8. 6. Otázka Máchovy charakteristiky ‚rozervance‘:

Pojem „rozervanec“ či „rozervanectví“ bývá často uváděn právě ve spojitosti s romantismem a byronismem. Je jím chápán vnitřní rozpor; u Procházky je charakterizován postavením vnitřního básníka prožitku a uměleckého zaměření proti soudobé skutečnosti, popřípadě subjektivitu autora proti požadavku na společenskou funkci díla.¹⁸⁴ *Rozervanec* Josefa Kajetána Tyla z roku 1840 (Arbes ve *Studii povahopisné* mylně uvádí rok 1839) měl podobu literární polemiky satirující právě „*nesouladný vztah mezi umělcem a současností*“¹⁸⁵. Přilnutí postavy Hynka k romantickým motivům a pesimistickému náhledu na svět zde zároveň znamenalo jeho odvrát od národní literatury, včetně jejích potřeb a cílů. Hynek (nesoucí očividné rysy samotného Máchy) je představen jako horkokrevný a nedůtklivý muž, udržující nešťastný vztah s Beátou, která zde představuje postavu Eleonory Šomkové. Toto vykreslení Máchy jako nespolečenského podivína na dlouhou dobu přispělo k utváření obrazu, který se dlouho držel v českém kulturním povědomí. Tyl nebyl jediným, kdo jej vykresloval tímto způsobem: Karel Jaromír Erben Máchu údajně popsals jako „*výstředního, ba až skoro (...) nepřičetného*“

¹⁸¹ Máchův Máj, in *Květy*: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním 8, 1886, č. 5, s. 507.

¹⁸² Pohorský, M.: Český romantismus v evropském kontextu, in *Česká literatura* 26, 1978, č. 1, s. 6.

¹⁸³ Arbes, J.: *Několik črt z denníku Karla Hynka Máchy*, in *Besedy lidu* 5, 1896, č. 18., s. 207.

¹⁸⁴ Procházka, M.: *Byronismus a problémy české máchovské recepce*, in *Česká literatura* 34, 1986, č. 1, s. 13.

¹⁸⁵ Pohorský, M.: Český romantismus v evropském kontextu, in *Česká literatura* 26, 1978, č. 1, s. 7.

člověka.¹⁸⁶ Pichl jej považoval za samolibého a ješitného a Máchovy nepříliš kladné povahové vlastnosti byly (mimo jiné vedle záporného hodnocení jeho díla) zmíněny i v *Riegrově slovníku naučném*.

Arbes se proti těmto názorům o Máchově výstřednosti ohrazoval už v Máchově portrétu z roku 1883, otištěného i ve *Studii povahopisné*, a mnohem později například v *Několika črtách z denníku Karla Hynka Máchy*. Mácha podle něj nebyl „rozervancem toho rázu, jak byl později líčiván“¹⁸⁷. Arbes tvrdil, že byla Máchova povaha často popisována vyhraněnými vlastnostmi, jelikož se pisatelé pokoušeli vysvětlit rozpor mezi jeho neobvyklými uměleckými snahami a prostotou jeho života.¹⁸⁸ V *Doslovu k Máchovu „Křivoklátu“* tuto myšlenku rozvádí.

Arbesovým cílem nebylo vyvrátit představu o Máchově zálibě v osamělém rozjímání či povaze náchylné k zármutku. Tyto vlastnosti vysvětluje ve stati *Jak básnil K. H. Mácha* jako nevyhnutelný produkt neúspěšné sociální situace, v níž Mácha žil, a kontrastem jeho citlivosti s neřízeným, bohémským životem básníkových spolužáků z univerzity. Chtěl Máchu zejména zlidštit, dát logické vysvětlení démonizovaným vlastnostem jeho charakteru a očistit jeho jméno od přídomek, které považoval za hanlivé. Jako příklad nám může posloužit zmínka o Máchově žárlivosti ve vztahu s Eleonorou Šomkovou, kterou Arbes uvádí v *Ottově slovníku naučném*. Zákaz stýkání se s příbuznými, který Mácha Šomkové údajně uložil, Arbes ospravedlňuje špatným zacházením ze strany rodičů Šomkové. Podobně chápavý tón užívá v popisu Máchovy povahy i Arne Novák.¹⁸⁹

V tomto slovníkovém hesle Arbes Máchu popisuje jako „muže sebevědomého, neobyčejné duševní převahy a pevné vůle.“¹⁹⁰ V rozsáhlém výčtu jeho vlastností se zde i ve *Studii povahopisné* drží pozitivních charakteristik a věnuje poměrně velkou část svého příspěvku i popisu Máchových povahových vlastností, zjevně jako reakci na hanlivé přídomek rozervanectví, které autora provázely, naopak vyzdvihuje Máchovu údajnou umírněnost a rozvážlivost. Jako důvod nepochopení Máchova charakteru je uveden „[h]luboký jeho cit, široký rozhled, nepředpojatý názor v svět a jiné řídké vlastnosti duševní.“¹⁹¹ Naráží i na Máchovo samotářství: „Žije více světu, jak odrážel se v zrcadle jeho duše, nežli reální skutečnosti, nalézal potěšení a útěchy výhradně v duševní práci.“¹⁹² I to

¹⁸⁶ Hindlová, Božena. Vzpomínka na Karla Hynka Máchu, in Lumír : časopis zábavný a poučný 35, 1907, č. 4, s. 170.

¹⁸⁷ Arbes, J.: Několik črt z denníku Karla Hynka Máchy, in Besedy lidu 5, 1896, č. 18., s. 207.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Novák, A.: Karel Hynek Mácha, in Básně rozmanité : Máj ; Zlomky veršů ; Versuche ; Zlomky dramatické, novellistické a jiné ; Dopisy ; Denník, Praha, Jan Laichter 1907, s. 43.

¹⁹⁰ Arbes, J.: Mácha, Karel Hynek, in *Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Líh–Media*, Praha, J. Otto 1900, s. 623.

¹⁹¹ Arbes, J.: Mácha, Karel Hynek, in *Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Líh–Media*, Praha, J. Otto 1900, s. 624.

¹⁹² Tamtéž.

ovšem ve *Studii povahopisné* chápe spíše jako rys intelektuála a básníka, než podivína. Mezi kladnými vlastnostmi nazývá Máchu v této publikaci i vzorným otcem, k čemuž mu ovšem jako doklad slouží jen několik Máchových dopisů.¹⁹³

Vydání Studie povahopisné Arbes zakončuje výrokem, že „*nadejde doba, kdy nám péro hlubokého psychologa vyličí povahu Máchovu věrně a úplně, a podá nám tak obraz, proti kterému nebude aspoň námitek podstatných.*“¹⁹⁴ Obzvláště o povahových rysech Karla Hynka Máchy nelze z perspektivy naší doby mluvit s určitostí. Podle Oldřicha Králíka se Mácha „*docela normálně a intenzivně stýkal se starými i novými spolužáky a přáteli*“, „*až do vydání Máje se (...) nijak nenapravitelně nerozešel s vlasteneckou společností, nejméně do konce r. 1835 plul v hlavním proudu*“.¹⁹⁵ Podle Michala Chapybara byl Mácha „*‘samotář’ nejen v literární stylizaci, (...) [který] žil izolovaně ve svém ‚paralelním‘ básnickém světě (...).*“¹⁹⁶

8. 7. Obraz Arbesova Máchy

V sérii literárních portrétů věnovaných slavným básníkům, v níž se Arbes věnoval i Máchovi, tuto stať později vložil i do své *Studie povahopisné*. V úvodní kapitole ve svazku *Feuilletonů*, obsahujícím i tyto portréty básníků, Arbes píše: „*Čím originálnější plod [básnický], tím ostřeji, markantněji, rázovitěji vystupuje před duševním zrakem naším postava, fysiognomie i povaha básníka.*“¹⁹⁷ Taková představa je podle něj ale často mylná.

V článku *Poslední okamžiky Máchovy* Arbes věnuje pasáž popisu okolí Litoměřic i Máchova fyzického vzhledu. Vyobrazoval ho jako statného, štíhlého mladíka, majícího „*hustý kaštanový plnovous, vysoké čelo, tmavý vlas a temně modré, snivé oči, [které] dodávaly výrazné tváři rázu zádumčivého.*“¹⁹⁸

Popis Máchovy štíhlé a vysoké postavy, tmavých vlasů, modrých očí a výrazných obličejových rysů typických pro Čecha ve *Studii povahopisné* čerpá ze Sabiny a Pichla.¹⁹⁹ V ní také ztotožňuje Máchovu podobu s jeho vlastním popisem vysokého, tmavovlasého a modrookého poutníka z *Krkonošské pouti*, „*o němž vším právem lze souditi, že to nikdo jiný nežli sám Mácha*“²⁰⁰.

¹⁹³ Arbes, J.: Karel Hynek Mácha : studie povahopisná, Praha, F. Šimáček, 1886, s. 119.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 121

¹⁹⁵ Králík, O.: K. H. Mácha a Rukopisy, in *Realita slova Máchova*, ed. R. Grebeníčková a O. Králík, Praha, Československý spisovatel 1966, s. 36.

¹⁹⁶ Charypar, M.: Karel Sabina : „Epigon“ a tvůrce : Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání, Praha, Academia 2010, s. 29.

¹⁹⁷ Arbes, J.: Z portrétů básníků, in *Feuilletony*, Praha, J. Otto, 1913, s. 9.

¹⁹⁸ Arbes, J.: *Poslední okamžiky Máchovy*, in *Lumír* : časopis zábavný a poučný 5, J. V. Sládek, Praha, 1877, č. 359.

¹⁹⁹ Arbes, J.: Karel Hynek Mácha : studie povahopisná, Praha, F. Šimáček, 1886, s. 80.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 80-81.

Na konci této stati se od Máchova portrétu poněkud odchyluje – reflektuje sice vlastní nemožnost podat objektivní a doložený soud, ale popisuje vlastní představu Máchy: „*Podoba zevnější arci přiléhá nápadně k obrazu, jak nám byl utkvěl v paměti po častém dívání se na vyobrazení Máchovo v almanahu „Máji“.* Ale vídáme v duchu muže nepoměrně mladšího, s oduševnělou, spíše zádumčivou nežli mračnou tváří pravidelných, ba sličných rysů. Pěkně klenuté vysoké i široké čelo, tmavý hustý, poněkud kadeřavý vlas a takový též plnovous, modré, spíše snivé než jiskrné oko, mírně osmahlé bledé líce, kypré rty, štíhlá a přece svalovitá postava – to vše činí v celku dojem zdravého, inteligentního, spíše kontemplativního nežli činnému životu nakloněného mladého muže, v jehož vzezření i chování jeví se předčasná zmužnělost.“²⁰¹ Stále se drží více vnitřního než vnějšího popisu: „*V okamžicích klidu jeví tvář jeho snivou dumavost' (...)*“²⁰² nebo „*kolem rtů pohrává nevyličitelný úsměv trpké bolesti a sklamáni...*“²⁰³

8. 8. Máchův šifrovaný deník

Otázka publikace Máchova deníku z roku 1835 dlouhou dobu čeřila vody nakladatelské i literárněhistorické obce, přestože jiné texty autobiografického charakteru – tedy dopisy, cestopisy a poznámky –, byly součástí vydaných Máchových spisů.

Těchto devětadvacet záznamů, pocházejících z doby od 16. září do 6. listopadu, poskytuje unikátní vhled do Máchova vnitřního světa. Přibližují Máchův vztah k přírodě, popisují některé společenské události a aspekty Máchova vztahu k Eleonoře „Lori“ Šomkové, která později porodila Máchova jediného potomka, předčasně zemřelého syna Ludvíka. Podle Arbesa právě tato žena inspirovala psychický konflikt v *Máji*.²⁰⁴

Části zápisů, které vyobrazují intimní či společensky nepřijímané aktivity (zejména pohlavní styk) a byly v denících zašifrovány. Zbytek textu byl však Máchou zaznamenán krasopisně, což může nasvědčovat, že počítal s jeho zpřístupněním či zveřejněním. Opis tohoto deníku od Máchy získal například Karel Sabina, který z něj později citoval ve svém *Úvodu povahopisném*. V tomto Sabinově textu nalézáme i několik záznamů, jejichž verze nejsou jinde dochovány.²⁰⁵

²⁰¹ Tamtéž, s. 118.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Arbes, J.: Mácha, Karel Hynek, in Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Lih–Media, Praha, J. Otto 1900, s. 623.

²⁰⁵ Vašák, P.: Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy, Praha, Akropolis 2007, s. 9.

Nejstarší Arbesovy pokusy o rozšifrování částí tohoto deníku byly nalezeny na listu z 12. prosince 1884.²⁰⁶ V časopise *Rozhledy literární* byl v roce 1886 otisknut Arbesův článek *Máchovo tajemství*, ve kterém svou práci se šifrovanými částmi popisuje.²⁰⁷ Beletrizujícím rázu článku přispívá i výklad Arbesova vnitřního rozpoložení, vnáší světlo vědeckosti do příšeří této literárněhistorické mystérie s podobným napětím, jako by odkrýval záhadu v některém ze svých romanet: „*seděl jsem skoro neustále jako přimrazen a s vytřeštěným na rukopis zrakem.*“²⁰⁸

Zveřejnění šifrovaných částí textu ovšem nedoporučoval. Předpokládáme, že se jednalo o snahu ochránit Máchův kult, který by mohla publikace natolik intimního a tabuizovaného obsahu poškodit: „*Některé části, týkající se věcí nejdělikátnějších, ovšem se pro veřejnost nehodí.*“²⁰⁹

O ochranu Máchova odkazu se Arbes pokoušel kontinuálně. Roku 1897 vyšel v *Besedách lidu* článek *Několik črt z deníku K. H. Máchy*, ve kterém se zaměřuje na starší Máchovy zápisy z let 1832–1833. Zmiňuje zde i Máchovu vlastenecky zaměřenou báseň následovanou několika opisy cizích textů věnovaných zejména literatuře; v tomto zápisníku podobné popisy Máchových vnitřních pochodů nenajdeme. O citovaných pasážích píše: „*Máchův denník, vlastně notiční kniha neobsahuje žádných tak zvaných senzáčních poznámek, které by čtenáře vzrušily, napínaly nebo rozechvívaly.*“²¹⁰ Je však třeba rozlišit mezi šifrovaným deníkem a touto „notiční knihou“, která byla později vydána jako Krčmova edice rukopisné pozůstalosti *Literární zápisník Karla Hynka Máchy z let 1833–1835*.

Celý text podstatně kratšího deníku z roku 1835 Arbes nerozšifroval, jelikož měl k dispozici jen jeho část, a nemáme záznamy o tom, že by text dalších šifrovaných částí zpřístupnil někomu dalšímu.²¹¹ Rozšifrování celého deníku provedl až Karel Janský.²¹² I on se ovšem zasazoval za to, aby výsledky jeho práce zůstaly veřejnosti skryty.

Do diskuze mezi otevřeněji a konzervativněji smýšlejícími literárními teoretiky se v průběhu 20. století přidávali i surrealisté, mezi nimi například Vítězslav Nezval nebo Bohuslav Brouk. Esej Romana Jakobsona *Co je poezie?* z roku 1933 Máchovu deníku přiznává charakter uměleckého díla, který je sám o sobě apelem k publikaci.

Zveřejnění necenzurované verze deníku se událo až v roce 1976.

²⁰⁶ Polák, K.: a Janský, K.: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, Praha, Melantrich 1941, s. 444

²⁰⁷ Vašák, P.: Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy, Praha, Akropolis 2007, s. 136.

²⁰⁸ Arbes, J.: Máchovo tajemství, in Rozhledy literární: Listy věnované písennictví českému i cizímu 1. 1886, č. 1., s. 26.

²⁰⁹ Tamtéž., s. 29.

²¹⁰ Arbes, J.: Několic črt z denníku Karla Hynka Máchy, in Besedy lidu 5, 1896, č. 18., s. 207.

²¹¹ Vašák, P.: Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy, Praha, Akropolis 2007, s. 136.

²¹² Tamtéž., s. 5.

8. 9. Arbesův vliv na kult Máchy

Rovin, na kterých je možné Máchův odkaz sledovat, je nesčítelně, ať už se jedná o doložitelné odkazy v jiných dílech, kritický ohlas či spojování Máchova jména s dalšími ideovými hnutími. Autority literární kritiky i historie Máchu zkoumaly z různých stran, různé básnické generace i osobnosti jej vnímaly jako svého předchůdce (Májovci, surrealisté)²¹³. Mácha „*dal české poezii novou náplň, dal jí i novou formu*“²¹⁴. K velikosti Máchova kultu přispěla i jeho náhlá smrt a v jejím důsledku i nenaplněné vývojové možnosti jeho básnické práce.²¹⁵ Byl vnímán jako národní básník, o čemž svědčí i symbolika převozu jeho ostatků z Litoměřic těsně před nacistickou okupací pohraničí roku 1939. Arbes věnoval značnou část svého literárněhistorického působení právě snaze o popularizaci Máchova díla a zachování jeho památky, na stránkách literárních časopisů bojoval za očištění Máchova jména od nelichotivých přídomek. „(...) *ve vývoji kultu pěvce ‚Máje‘ a zvláště ve vývoji opravdového studia jeho života a díla zůstávají máchovské studie Arbesovy kamenem úhelným.*“²¹⁶ Arbes ted usnadnil cestu k Máchovi mnoha dalším badatelům i čtenářům.

Karel Polák Arbesovy publikace trefně charakterizuje jako texty „*psané s průkopnickým zřetelem ke vztahům mezi uměleckou tvořivostí a společenskými poměry, bojující o lepší postavení tvůrčího člověka ve společnosti a o pochopení jeho tvorby.*“²¹⁷

²¹³ Hartl, A.: Věčný Mácha : památník českého básníka, Praha, Čin 1940, s. 213.

²¹⁴ Hartl, A.: Věčný Mácha : památník českého básníka, Praha, Čin 1940, s. 211.

²¹⁵ Vašák, P.: Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy, Praha, Akropolis 2007, s. 7.

²¹⁶ Krejčí, K.: Jakub Arbes : život a dílo, Praha, Lukasík 1946, s. 406.

²¹⁷ Polák, K.: Doslov, poznámky a vysvětlivky, in Literaria, Praha, Státní nakladatelství krásné hudby a umění 1954, s. 369.

9. Závěr

Od roku 1865, ve kterém poprvé časopisecky vydal svou stať o Nerudovi, zůstal Arbes plodným autorem až do své smrti. Přínos jeho dlouhodobého působení na poli literární kritiky i historie vidíme nejen v jeho rehabilitační snaze, která neodpovídala požadavkům většiny tehdejší kritické obce upozorňovala kritickou obec i laickou veřejnost na hodnotná literární díla, často ve své době přehlížená. Formou svých literárněhistorických prací sice navazoval na jiné dobové texty – zejména Sabinovy – a přejímal z nich i některé badatelské omyly, celek jeho máchovských studií tvoří výjimečný počín. V Máchově tvorbě Arbes viděl nadčasovost a uměleckou původnost.

Arbes věděl, že dosáhnout z pozice literárního kritika či badatele zcela objektivního postoje možné není, je podle něj však třeba se o něj pokoušet. Poukazoval také na nutnost obrody literární kritiky samotné a revizi kritérií pro posuzování uměleckých děl. Navrhoval způsob hodnocení, který by byl spravedlivý k autorům, vycházel z porozumění jejich individuality a vyvaroval se subjektivních kritických soudů. Tato polemika vyvěrala i z Arbesova vlastního podezření, že je dobovou kritikou přehlížen. Článkem *Nejpalčivější literární otázka česká* Arbes otevřel diskusi, která vedla ke snahám zlepšit životní podmínky českých literátů, o čemž s Arbesem v Umělecké besedě jednali například Frič, Heller, Vrchlický a Sládek.

Na Arbesovy texty nelze v kontextu dnešní doby nahlížet bez odstupu, nemůžeme přehlížet jeho místy zaujatý vztah k objektu jeho studií. Zejména v raných polemikách o Máchovi je Arbesova obrana proti třem prvním kritikům *Máje* příliš horlivá, opakuje se a postrádá hlubší reflexi dané doby. I literárněhistorické statě, které Arbes publikoval ke konci svého života, byly dávno předčeny jinými literárněvědnými monografiemi, které kromě nových poznatků mohly užít i modernější metodologie svého oboru. Jeho badatelské úsilí je ovšem nedocenitelné. Arbesova práce pomohla formovat i podobu Máchova kultu, a to stejnou, ne-li větší váhu má i jeho vědecký přístup ke studiu Máchova odkazu.²¹⁸

Zkoumání Arbesových máchovských studií poukázalo na další dílčí témata, která se nám podařilo pouze nastínit a která by si zasloužila mnohem důkladnější rozbor. Ani samotný předmět naší práce se nepodařilo zcela vyčerpat, zejména o celkovém vlivu Jakuba Arbesa na proměny české literární historie by nebylo vhodné přemýšlet pouze na základě jeho studií o Máchovi. Další badatelské pozornosti si zaslouží i zevrubnější porovnání kritických metod Jakuba Arbesa s pracemi dalších významných osobností tohoto oboru, zejména Františka Xavera Šaldy a Arne Nováka.

²¹⁸ Hartl, A.: *Věčný Mácha : památník českého básníka*, Praha, Čin 1940, s. 205.

10. Zdroje

Prameny:

Arbes, Jakub: Český parnas studentský za dob Máchových, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, ed. K. Polák a K. Janský (Praha: Melantrich, 1941), s. 94–128.

Arbes, Jakub: Dopisy K. H. Máchy, in Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální (Praha: Jan Laichter, 1897–1898), roč. 5, č. 5–6 s. 411–420, 493–505.

Arbes, Jakub: Jak básnil Karel Hynek Mácha, in Květy : Časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním (Praha: Jaroslav Pospíšil, 1882), roč. 4, č. 2–4, s. 197–211, 271–284, 394–405.

Arbes, Jakub: Karel Hynek Mácha jako herec, in Květy : Časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním (Praha: Rudé právo, 1898), roč. 20, č. 9–12, s. 375–396, 433–447, 546–555, 704–712.

Arbes, Jakub: Karel Hynek Mácha: studie povahopisná (Praha: F. Šimáček, 1886), 121 stran.

Arbes, Jakub: Ku charakteristice K. H. Máchy, in Rozhledy : revue umělecká, politická a sociální (Praha: [s.n.], 1898), roč. 8, č. 1, s. 7–13.

Arbes, Jakub: Literaria, ed. K. Polák (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1954), 409 s.

Arbes, Jakub: Mácha, Karel Hynek, in Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí : šestnáctý díl : Lih–Media (Praha: J. Otto, 1900), s. 621–625.

Arbes, Jakub: Máchovi přátelé a kolegové, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná, ed. K. Polák a K. Janský (Praha: Melantrich 1941), s. 71–93.

Arbes, Jakub: Máchovo tajemství, in Rozhledy literární : Listy věnované písemnictví českému i cizímu (Praha: Robert Růžička, 1886) roč. 1, čís. 1, s. 26–30.

Arbes, Jakub: Máchovy satyrické náběhy, in Paleček : humoristický týdeník obrázkový (Praha: J. Otto, 1886), s. 142–143.

Arbes, Jakub: Máchův Máj, in Květy : časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním (Praha: Jaroslav Pospíšil, 1886), roč. 8, č. 5 a 8–10, s. 506–515, 659–666 a 38–45, 199–205, 260–266, 410–416.

Arbes, Jakub: Několik črt z denníku Karla Hynka Máchy, in *Besedy lidu* (Praha: J. Otto, 1896-1897), ročník 5, č. 18 – 26, s.206 – 207, 222-223, 231 – 232, 243 – 246, 258 – 259, 271 – 272, 294, 306.

Arbes, Jakub: O významu Máchova Máje, in *Světobzor : Obrázkový týdeník* (Praha: František Skrejšovský, 1886), roč. 20, č. 21, s. 325–327.

Arbes, Jakub: Poslední okamžiky Máchovy, in *Lumír : časopis zábavný a poučný*, (Praha: J. V. Sládek, 1877), roč. 5, č. 23, s. 359–361.

Arbes, Jakub: První zákmity k Máchovu „Máji“, in *Zvon : týdenník belletristický a literární* (Praha: F. Šimáček, 1903), roč. 3, č. 11, s. 150–151.

Arbes, Jakub: Ze života českého básníka, in *Slovanský sborník* (Praha: J. Otto, 1887), roč. 6, č. 3–6, s. 106–111, 170–174, 232–238, 281–286.

Sekundární literatura:

Arbes, Jakub: Nepromíjitelny hřích české kritiky, in *Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná*, ed. K. Polák a K. Janský (Praha: Melantrich 1941), s. 11–14.

Arbes, Jakub: Z portrétů básníků, in *Feuilletony* (Praha, J. Otto, 1913), s. 9–29.

Arbes, Jakub: Literární katechismus v otázkách a odpovědích, in *Paleček: humoristický týdeník obrázkový*. Praha: J.Otto, 22.7.1887, 15(30), s. 242.

Arbes, Jakub: Náš duch se vznáší nad vodami, in *Lumír* (Praha: J. V. Sládek, 1877), roč.5, č. 18–19, s. 278–280, s. 295–297.

Arbes, Jakub: Nejpalčivější literární otázka česká, in *Rozhledy literární : Listy věnované písemnictví českému i cizímu* (Praha: Robert Růžička, 1886), roč. 1, č. 7, s. 185–195.

Arbes, Jakub: Po stopě plagiátu : Příspěvek k filosofii a technice básnického tvoření od J. Arbesa, in *Květy : časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním* (Praha: Rudé právo, 1894), roč. 16, č. 7, s. 108–121.

Arbes, Jakub: Poesie a osvěta, in *Rozhledy literární : Listy věnované písemnictví českému i cizímu* (Praha: Robert Růžička, 1887), roč. 1, č. 9–11, s. 249–252, 281–284, 315–318.

Barák, Josef: První máj 1861 na hřbitově Litoměřickém, in *Obrazy života : obrázkový časopis pro zábavu a poučení* (Praha: Václav Pelant, 1861), ročník 3., č. 5, s. 184–187.

Barák, Josef: Přednášky Josefa Baráka, ed. J. Podlipný a V. Řezníček, (Praha: J. Otto, 1884), s. 3–20.

Bednář, Jiří: Filosofické koncepce v Šaldově Duši a díle, in F.X. Šalda: 1867-1937-1967, (Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1968), s. 67–88.

Blahynka, Milan: Pojednání, in Slovník literární teorie (Praha: Československý spisovatel, 1984), s. 282.

Černý, Václav: Co je kritika, co není a proč je na světě (Brno: Blok, 1968), 81 stran.

Černý, Václav: Úvod do literární historie : (texty seminářů v zimním semestru 1969/1970 na katedře literatury srovnávací a obecné filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), ed. O. Mališ, (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993), 96 stran.

Dresler, Václav: Jakub Arbes: život a dílo (Praha: Alois Hynek, 1910), 128 stran.

Hartl, Antonín: Věčný Mácha : památník českého básníka (Praha: Čin, 1940), 298 stran.

Hindlová, Božena. Vzpomínka na Karla Hynka Máchu, in: Lumír : časopis zábavný a poučný (Praha: Servác B. Heller a Josef V. Sládek, 1907), ročník 35, č. 4, s. 168–171.

Charypar, Michal: Karel Sabina : „Epigon“ a tvůrce : Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání (Praha: Academia, 2010), 345 stran.

Janáčková, Jaroslava: Arbesovo romaneto : z poetiky české prózy (Praha: Univerzita Karlova, 1975), 155 stran.

Kořínek, František Bronislav: Karel Hynek Mácha, in (ed.) Vašák, P. a Havel, R., Literární pouť Karla Hynka Máchy: ohlas Máchova díla v letech 1836-1858 (Praha, Academia 2004), s. 284–306.

Králík, Oldřich: K. H. Mácha a Rukopisy, in Realita slova Máchova, ed. R. Grebeníčková a O. Králík (Praha: Československý spisovatel, 1966), s. 11–56.

Kraus, Cyril: K. H. Mácha v kontexte slovenskej literatúry v 30. a 40. rokoch 19. storočia, in Česká Literatura (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1987), roč. 35, č. 2, s. 119–124.

Krčma, František: Karel Hynek Mácha : soupis prací o jeho životě, díle a kultu (Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů ČSR, 1932), 221 stran.

Krčma, František: Literární zápisník K. H. Máchy, in Národní listy (Praha: Julius Grégr, 1923), roč. 63, č. 220, s. 9.

Krčma, František: Starší německé studie o K. H. Máchovi, in Listy Filologické (Praha: Jednota českých filologů, 1932), roč. 59, č. 6, s. 404–413.

Krejčí, František Václav: Zrození básníka : úvod do české literatury, (Praha: Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické, 1907) , 94 stran.

Krejčí, Karel: Jakub Arbes : život a dílo (Praha: Lukasík, 1946), 427 stran.

Michl, Josef Václav Justin: Máchův životopis v Ouplném literaturním létopise, in Karel Hynek Mácha ve vzpomínkách současníků, ed. K. Janský, Praha, Svobodné slovo-Melantrich 1959, s. 10–11.

Novák, Arne: Karel Hynek Mácha, in Básně rozmanité : Máj ; Zlomky veršů ; Versuche ; Zlomky dramatické, novellistické a jiné ; Dopisy ; Denník (Praha: Jan Laichter, 1907), s. 7–157.

Novák, Arne: Kritika literární : Metody a směry, zásady a praxe (Praha: Topič, 1925), 147 stran.

Píša, Petr: „Jsme spolu tak zadobré, že mi slíbil, abych se nestaral, že tomu pomůžeme a že projde.“ : cenzura díla Karla Hynka Máchy : Počátky české literární kritiky v době osvícenské: východiska - model – perspektivy, ed. D. Dobiáš a D. Smyčka, Česká literatura : časopis pro literární vědu (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018), roč. 66, č. 1, s. 34–70.

Pohorský, Miloš: Český romantismus v evropském kontextu, in Česká literatura (Praha: Akademie věd České republiky 1978), č. 1, s. 1–9;

Polák, Karel: Doslov, poznámky a vysvětlivky, in Literaria (Praha: Státní nakladatelství krásné hudby a umění, 1954), s. 369–408.

Polák, Karel a Janský, Karel: Poznámky, in Karel Hynek Mácha : studie literární a povahopisná (Praha: Melantrich, 1941), s. 441–482.

Polívka, Jiří: Drobné příspěvky literárně historické (Praha: Jiří Polívka, 1891), 144 stran.

Procházka, Martin: Byronismus a Problémy České Máchovské Receptce, in Česká Literatura (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1986), roč. 34, č. 1, s. 1–23.

Sabina, Karel: Úvod povahopisný, in Spisy Karla Hynka Máchy : Díl první (Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1845), s. 4–107.

Šalda, František Xaver: Hořčičné semeno Máchovo, in: Šaldův zápisník (Praha: Otto Girgal, 1935–1936), roč. 8, č. 1, s. 155-159.

Táborská, Jiřina.: Kritika literární, in Slovník literární teorie (Praha: Československý spisovatel, 1984), s. 190–191.

Teige, Karel: Revoluční romantik K. H. Mácha in Ani labuť ani Lúna : sborník ke stému výročí smrti Karla Hynka Máchy (Praha: Otto Jirsák, 1936), s. 10-81.

Thon, Jan: Karel Sabina o Máchovi, in Lumír : časopis zábavný a poučný (Praha: Servác B. Heller a Josef V. Sládek, 1910-1911), roč. 39, č. 4., str. 178-185.

Vašák Pavel: Autor, text a společnost (Praha: Academia, 1986), 218 stran.

Vašák, Pavel: Prostor Máchova díla. (Praha: Československý spisovatel, 1986), 281 stran.

Vašák, Pavel: Realita a symboly máchovské recepce, in: Prostor Máchova díla : soubor máchovských prací (Praha: Československý spisovatel, 1986), s. 9–48.

Vašák, Pavel: Šifrovaný deník Karla Hynka Máchy (Praha: Akropolis, 2007), 144 stran.

Vlček, Jaroslav, Novák, Arne, Hanuš, Josef a kol.: Literatura česká devatenáctého století : od Josefinského obrození až po českou modernu, Díl III. část 1 : Od K.H. Máchy ke K. Havlíčkovi (Praha: Jan Laichter, 1905), 764 stran.

Voborník, Jan: Karel Hynek Mácha (Praha: J. Otto, 1907), 191 stran.

Vodička, Felix: Formování Šaldova kritického typu, in F. X. Šalda 1868–1937–1967 (Praha: Academia 1968), s. 9-36.

Vyhlídal, Zdeněk: Jakub Arbes jako literární vědec, in: Českolipsko literární (Česká Lípa: Státní okresní archiv Česká Lípa, 2002), 129 stran.

Vykoukal, František Vladimír: Karel Hynek Mácha, in Rozhledy literární : Listy věnované písemnictví českému i cizímu (Praha: Robert Růžička, 1886), roč. 1, č. 2, s. 47–48.

Vyskočil, Albert: Básník: studie máchovské otázky (Praha: Melantrich, 1936), 174 stran.

Weingart, Miloš: Problémy a metody české literární historie : úvahy a podněty, Bratislava (Turčiansky Svätý Martin), Filozof. fak. univ. Komenského 1922, 52 stran.

Zelený, Václav: Čechy, in (ed.) F. L. Rieger, Slovník naučný (Praha: I. L. Kober 1862), s. 315–488.